

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Katedra křesťanské sociální práce

Mezinárodní sociální a humanitární práce

Eliška Šertlerová

Dítě v péči prarodičů

Specifická rizika plynoucí z náhradní rodinné péče vykonávané prarodiči.

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Hana Štěpánková

2016

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Olomouci dne

.....

Eliška Šertlerová

Touto cestou bych ráda vyjádřila své poděkování vám všem, kteří jste mi byli nápomocni, ať po odborné či duchovní stránce, a pomohli jste mi směřovat k cíli. Zejména bych pak chtěla poděkovat Vám, paní Hano Štěpánková, za rady a povzbuzení k další práci a také vám, sociálním pracovníkům OSPOD Olomouc a doprovázejících organizací, za vřelé přijetí a obohacení o mnoho vědomostí a vašich zkušeností.

OBSAH

Úvod	5
Teoretická část	7
1 Význam rodiny pro rozvoj dítěte.....	7
2 Náhradní rodinná péče.....	10
3 Pěstounská péče vykonávaná prarodiči	14
3.1 Proces umístění dítěte do péče příbuzných.....	15
3.2 Specifické situace pěstounské péče prarodičů	15
3.3 Prarodič pěstounem dle znění zákona.....	23
4 Sociální práce s rodinou a role OSPOD	25
4.1 Podpora rodiny předcházející možnému odeprání dítěte z rodiny	25
4.2 Podpora rodiny v procesu umístění dítěte do výchovně vhodnějšího prostředí ..	28
Výzkumná část	30
5 Metodologie výzkumu.....	30
5.1 Formulace výzkumného problému a výzkumné otázky	30
5.2 Popis výzkumné metody	31
5.3 Metoda výběru dotazovaných a popis dotazovaných	31
5.4 Metoda tvorby kvalitativních dat.....	32
5.5 Metoda zpracování a fixace dat	34
5.6 Etická pravidla výzkumu	34
5.7 Průběh výzkumu a jeho reflexe	35
5.8 Výsledky analýzy dat.....	36
5.9 Shrnutí analýzy dat a diskuze	46
Závěr	49
Použité zkratky	50
Použitá literatura	50

Úvod

Tato bakalářská práce se věnuje v sociální práci často diskutovanému tématu náhradní rodinné péče se zaměřením na pěstounskou péči vykonávanou příbuznými osobami dítěte, což mohou být strýčkové či tety, nejčastěji to však bývají prarodiče, proto se následující kapitoly vztahují právě k nim, v období by však bylo možné vztáhnout kapitoly i na další příbuzné.

Obyčejně si zájemci o náhradní rodinnou péči dlouho a pečlivě zvažují své rozhodnutí, zda přijmout do rodiny nového člena. Podporou jim jsou státní i nestátní subjekty, které s nimi jdou dlouhou cestu, na které vybírají vhodné pěstouny, školí je, hovoří s nimi o motivaci, o změnách, které v rodině nastanou, o rizicích, která mohou přijít a o možnostech, jak se se změnami vyrovnat. Do pěstounské péče tedy vplouvají pomalu a zvolna, dobře obeznámeni a vybaveni informacemi a za podpory odborníků a většinou i rodiny.

Oproti tomu k příbuzným někdy náhradní rodinná péče vtrhne rychle, nečekaně a úderně. Mnohdy není čas na dlouhé zvažování, promýšlení důsledků a utřídění si myšlenek a motivace. Dalším zásadním rozdílem je skutečnost, že požadavek na péči o dítě je zde z velké části dán dramatickými okolnostmi zvenčí a nikoliv vnitřním přáním příbuzných. Příbuzní jsou zároveň, jak příbuzenskými vazbami, tak citově pozitivně či negativně, vázání k biologickým rodičům dítěte a angažovaní v situaci předcházející umístění dítěte do nové rodiny, takže se v době přijetí dítěte do rodiny sami mohou nacházet v tíživé situaci a emočním rozpoložení. Skupina příbuzných tedy tvoří mezi pěstouny velmi specifickou skupinu vyžadující odlišné přístupy v práci a nesoucí s sebou také specifická rizika, která mohou nastat při svěřování dětí do pěstounské péče prarodičů (či dalších příbuzných). Sociální pracovníci by tedy měli volit odlišné přístupy i metody při setkávání se s touto specifickou skupinou pěstounů.

Cílem této práce je zmapovat rizika, která mohou nastat při svěřování dětí do pěstounské péče prarodičům. Bakalářská práce vymezuje aktuální teoretická východiska a jako metodologii využívá kvalitativní výzkum a techniku polostrukturovaného rozhovoru. Rozhovory jsou vedeny se sociálními pracovníky, za účelem identifikování, jaká rizika sociální pracovníci označují jako ohrožující pro prarodiče, jaká rizika označují jako ohrožující pro děti a jaká rizika si sociální pracovníci spojují s nastavením

systemu svěřování dětí do pěstounské péče prarodičů. Výsledky výzkumu budou následně zaslány zpět sociálním pracovníkům do organizací doprovázejících pěstounské rodiny a pracovníkům orgánu sociálně právní ochrany dětí (dále jen OSPOD), kteří se formou rozhovorů na výzkumu podílejí. Organizace mohou výsledky práce použít pro své potřeby.

V následujících kapitolách je teoreticky vymezena pěstounská péče prarodičů a je zakotvena v systému náhradní rodinné péče. Dále jsou popsány specifické oblasti vázající se k pěstounské péči prarodičů jako je historie tohoto institutu, právní aspekty, možnosti podpory i specifické rizikové faktory, které na rodinu působí. Druhá část práce je věnována kvalitativnímu výzkumu mezi sociálními pracovníky, zaměřenému na identifikování rizik při svěřování dětí do příbuzenské pěstounské péče.

Tato práce je určena především studentům a dalším osobám, aktivně se zajímajícím o téma náhradní rodinné péče, kteří mohou tuto práci využít jako studijní materiál či podklad pro svou vlastní závěrečnou práci.

Teoretická část

Celá práce pojednává o prarodičích a dětech, které byly svěřeny do pěstounské péče prarodičů. Je možné rozlišit dvě skupiny prarodičů, kteří jsou součástí pěstounské péče a to prarodiče, jež přijali do péče své vlastní vnouče, které nemůže vyrůstat s rodiči a prarodiče, kteří se rozhodli přijmout do své rodiny dítě cizí. Tato práce se věnuje první a početnější skupině prarodičů, jež přijímají do rodiny své vlastní vnouče. Některé části jsou však společné pro obě skupiny prarodičů.

1 Význam rodiny pro rozvoj dítěte

Pěstounská péče je jednou z forem náhradní rodinné péče. Jak již zaznívá v názvu, jedná se o snahu, nahradit dítěti biologickou rodinu, ve které nemůže vyrůstat a vytvořit pro něj bezpečný domov a láskyplné prostředí, ve kterém bude moci plnohodnotně růst a naplňovat své potřeby. Nejprve se tedy zaměříme na to, co pro člověka znamená hodnota domova a rodiny a proč je vůbec potřeba tuto hodnotu chránit a hledat způsoby, jak ji nahradit.

Domov by měl být místem bezpečí, jistoty, úkrytu před světem. Domov netvoří pouze zdi, pokojíček a hračky, ale také lidé. Ti, kteří dítě přijímají takové, jaké je, milují je bezpodmínečně, chrání před okolním světem a učí je, jak se v tomto světě vyznat. Tito lidé bývají nejčastěji rodiče, ale vůbec nezáleží na biologické příbuznosti, mohou to být klidně prarodiče, pěstouni či vychovatelé. Jejich role je jedinečná a nenahraditelná. Dnes je již prokázáno, že výchova a láska, který byla dítěti v dětství poskytnuta, se pak odráží v jeho vlastních výchovných postojích, kdy tvoří domov pro svou vlastní rodinu (Kalábová, Štěrbová, 2007, s. 33). Tento rozdíl je patrný již v z výzkumu profesora Matějčka (1994, s. 7-24) srovnávajícího vývoj dětí ve výchovných zařízeních a dětí, vyrůstajících v rodinném prostředí, ze kterého vyplývá skutečnost, že děti ve výchovných zařízeních často trpí nedostatkem této lásky, péče a podnětů, které formují jejich pozdější vnímání pojmů rodiny a domova. Výsledky tohoto výzkumu potvrzuje a prohlubuje studie ministerstva práce a sociálních věcí (Čeledová, Kuželová, Ptáček, 2011), která navíc poukazuje na značný pozitivní vliv na dětský psychický a kognitivní vývoj a psychosomatické prožívání dítěte, vyrůstajícího v rodinném prostředí oproti ústavní výchově.

Existuje mnoho způsobů, jak vymezit rodinu. Většina autorů se dnes již shoduje, že není možné se ve vyjádření omezit pouze na ohrazení rodiny sňatkem či příbuzností. Matoušek a Pazlarová (2010, s. 13) myšlenku rozvádí slovy „*V současnosti by bylo v našem typu společnosti přiměřenější, než o rodině, mluvit o rodinném soužití lidí. Jádrem tohoto soužití, pokud spolu dospělí žijí, je citová vazba mezi nimi.*“ Matějček (1994) tuto myšlenku rozvádí ve své knize O rodině vlastní, nevlastní a náhradní, kde pohlíží na koncept rodiny z pohledu dítěte. Dítě nevnímá rodinu na základě pohledu zvenčí- zda dítě vychovávají oba rodiče, prarodiče, zda jsou partneři nebo jsou sezdáni, zda mají nevlastní děti atd. Dítě vnímá jako svou rodinu ty, kteří se k němu jako rodiče chovají, bez ohledu na jejich biologické či právní postavení. Rodina je tedy místo, kde dítě může plně uspokojovat své životní potřeby a učit se skrze socializaci mezilidským vztahům.

Základní funkcí rodiny je vytvářet plnohodnotné a bezpečné prostředí, podporující rozvoj dítěte ve všech směrech. Matoušek a Pazlarová (2010, s. 13-15) uvádějí tři základní funkce rodiny, a to zajištění rodiny po stránce ekonomické, kdy má rodina dostatečné možnosti a prostředky pro důstojný život, výchovu a seberealizaci; dále po stránce vztahové, kterou je myšleno hlavně uspokojení emocionálních potřeb, pocitu bezpečí, lásky, jednoty, ale také intimity v rodině; třetí oblastí je nezastupitelná funkce socializace, kdy se dítě postupně učí a přebírá vzorce chování a jednání ve společnosti a s rodiči objevuje svět. Na rozdíl od ekonomické stránky, která může být zajištěna cizím subjektem, je funkce emocionální a socializační prokazatelně nenahraditelná mimo rodinné prostředí. Matějček a Dytrych (1997, s. 15) přidávají ještě neopomenutelnou funkci reprodukční.

Matějček (1994, s. 25-26) za nejdůležitější hlavní funkci rodiny považuje naplňování psychických potřeb, přičemž se nemyslí potřeby pouze dítěte, nýbrž i rodiče či prarodiče, který dítě vychovává. Jeho potřeby jsou přirozeně naplňovány či nenaplňovány prostřednictvím péče o dítě. První potřebou je potřeba dostatečného množství a kvality podnětů, kam lze zařadit doteky, mluvu, objetí, které dítě rozvíjejí. Na druhé místo je řazena potřeba tzv. „smysluplného světa“, kdy dítě poznává pravidla, hranice, objevuje nové věci a jejich smysl ve světě. Třetí potřebou je životní jistota, kterou by dítěti měl poskytnout právě domov a rodina, kde bude vědět, že zde je doma, zde jej mají lidé bezpodmínečně rádi. V opačném případě se u dítěte může začít projevovat úzkost a sklony k únikům do sebe, často vedoucím až k agresi vůči ostatním

či jinak nepředpověditelnému jednání. S tím souvisí i čtvrtá potřeba společenské hodnoty, tedy potřeba znát své místo ve společnosti, být pozitivně přijímán a hodnocen, mít zpětnou vazbu od okolí na své jednání, věřit si. Poslední potřebou je potřeba životní perspektivy, přesahu do budoucna. Dítě dokáže pracovat s pojmy času a s vidinou budoucnosti, ví, že v zimě se budou slavit Vánoce, na které se celý Advent připravuje, o Velikonocích se sejde celá rodina atd. Ústavní péče zatím stále nedokáže zajistit naplnění těchto pěti potřeb u dětí, jak tomu bývá v rodinách, obzvláště potřeba otevřené budoucnosti bývá jen velmi málo naplňována, o to větší rozdíl pak lze pozorovat, když se dítě dostane do nové rodiny či alespoň SOS vesničky.

Na rodinu je možné pohlížet dle nejrůznějších aspektů. Například dle jejího sestavení, tedy jako na rodinu nukleární, která je tvořena vztahem matky, otce a dětí, nebo jako na rodinu rozšířenou, kde kromě dalších příbuzných podstatnou roli hrají právě prarodiče a jejich vliv na celé fungování rodiny. V tuto chvíli je však důležitější vymezení na rodinu vlastní, nevlastní a náhradní. V rodině vlastní vychovávají dítě nebo děti jejich vlastní rodiče, nezáleží na tom, zda jsou sezdáni či nikoliv. V rodině nevlastní přichází do rodiny někdo nový, osoba zvenčí, například druhý tatínek či maminka, který zastupuje roli druhého rodiče, který z rozličných důvodů již v rodině není. Třetí samostatnou formou je rodina náhradní, kdy je dítě umístěno do péče osob jiných, než rodičů, protože původní rodina nemá možnosti, schopnosti či vůli se o dítě postarat (Matějček, 1994, s. 9-29). Slovo náhradní může evokovat cosi méně hodnotného, sekundárního, plán B. Opak je pravdou, náhradní rodina může být právě to místo, kam přichází citově deprivované dítě z nefunkční rodiny či ústavní výchovy a kde nalézá svůj nový domov, pocit jistoty a přijetí, i když tato rodina není spojena biologicky, může být o to více spojena citově (Matějček, Dytrych, 1994, s. 14.15). Další kapitoly se věnují právě rodinám náhradním, kde však roli původních biologických rodičů nenahrazují cizí osoby, nýbrž tuto roli zastupují prarodiče dítěte.

2 Náhradní rodinná péče

Formy náhradní rodinné péče v podobě, která je známá dnes, kdy v popředí stojí zájmy dítěte, tedy nejen jeho fyzický, ale také psychický vývoj, prošly dlouhou cestu mnoha změn a transformací, které byly důsledkem historického vývoje v celé lidské společnosti.

Náhradní rodinná péče je stará jako lidstvo samo a vyvíjí a profesionalizuje se spolu se společností. Přijímání osiřelých dětí do nových rodin fungovalo po dlouhou dobu bez zásahů či koordinace státu, stejně jako tradice náhradních kojících matek, které za finanční odměnu odchovaly a odkojily vedle svých dětí i děti cizí. V roce 335 byl zřízen první útulek pro děti a následovala éra vzniku a postupného budování nalezinců. Nalezince si nekladly za cíl více, než přežít děti, i přesto se úmrtnost pohybovala v průběhu let od 50% až do 80% (Matějček a kol., 1999, s. 15-30). V popředí byl vždy zájem zájemce o náhradní rodičovství. Teprve v době francouzské revoluce se nalezince začínají transformovat do podoby sirotčinců s prvními právně zakotvenými pravidly pro výchovu. Mnoho matek, hlavně z nižších poměrů k sobě přijímalo sirotky, motivací však byl povětšinou příspěvek na péči o dítě, který se s postupem věku snižoval, a v šesti letech bylo dítě vráceno zpět do ústavní péče, pokud se rodina nerozhodla se o něj postarat na vlastní náklady. Instrukce se transformují jen velice pomalu, větší pozornosti se tématu dostává zpravidla po větších katastrofách či válkách jako první a druhá světová válka, které vždy vyprodukují velké množství sirotek (Gabriel, Novák, 2008, s. 10-23).

V roce 1950 však přichází radikální zvrát. Náhradní rodinná péče je úplně zrušena, neboť rodina je považována za již překonanou formu výchovného prostředí a všechny děti musejí být z ideových důvodů umístěny do kolektivních výchovných zařízení. I přes viditelně zhoršující se statistiky o prospěchu dětí v kolektivní výchově a oponentní hlasy odborníků a psychologů, se podařilo náhradní rodinnou péči obnovit až v roce 1973. Náhradní rodinná péče se stále více odklání od požadavků pěstounů k potřebám dětí. Po roce 2000 se v náhradní rodinné péči jako významný hráč objevují nestátní neziskové organizace, prosazující dva odlišné možné vývoje do budoucna. Jeden proud se opírá o myšlenky a teze Zdeňka Matějčka, druhý hledá inspiraci v zahraničních modelech, převážně pak v profesionální pěstounské péči čili pěstounské péči na

přechodnou dobu, která právně vstoupila do zákona o sociálně právní ochraně dětí v roce 2006 (Očenášková, Sobotková, 2013, s. 21- 32).

Důležitým dokumentem se pak v roce 2009 stává Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti, jež vznikl za spolupráce vlády, nestátních neziskových organizací i přizvaných expertů, na dokument navazuje jeho aktuální znění platné do roku 2015. Cílem Národního akčního plánu je hlavně vyšší koordinace jednotlivých složek a profesionalizace náhradní rodinné péče skrze profesionální pěstounskou péči. Hlavním bodem kritiky Národního akčního plánu zůstává možnost podpory pouhé finanční motivace, což částečně potvrzují i provedené výzkumy, ze kterých vyplývá skutečnost, že většina žadatelů je bez zaměstnání a v tíživé finanční situaci. Jiné výzkumy však této skutečnosti naopak oponují. Zásadním dokumentem se k 1. 1. 2013 stává novela zákona o sociálně- právní ochraně dětí, který uvádí rozsáhlé změny i v příbuzenské pěstounské péči a svěřování dětí do péče prarodičů (Očenášková, Sobotková, 2013, s. 21- 32). Tato problematika je blíže popsána v další kapitole.

Lidé měli od pradávna sklon postarat se o děti, které z nejrůznějšího důvodu přišly o svůj domov a svou rodinu. Čas tuto péči mnohokrát proměnil, jak se činitelé snažili o její ideální podobu, protože si byli vědomi její důležitosti, nejen pro dítě samotné, ale také pro společnost, neboť jak zaznělo již v první kapitole, naše výchova ovlivňuje naše chování a jednání po celý život. V této kapitole je představen stávající model náhradní rodinné péče se všemi jeho úskalími v názvosloví a právních formách. V novinách, diskuzích či internetových článcích slyšíme pojmy jako adopce, pěstounství, svěřeni do péče či ústavní péče. Většina populace si je vědoma rozdílu mezi ústavní péčí, kdy se o dítě stará stát a adopcí, kdy je dítě umístěno do rodiny, dále však nezdědka bývají pojmy používány nepřesně či jako synonyma.

Jako základní rozdíl Zezulová (2012, s. 15- 20) uvádí vztah k původní rodině. Zatímco k adopci je možné posuzovat pouze děti tzv. právně volné, tedy děti, kterých se rodiče buď vzdali, nebo po zákonem stanovenou lhůtu projevíli kvalifikovaný nezájem, v pěstounské péči se častěji posuzují děti, které z různých důvodů nejsou vhodné k adopci. Mohou to být děti zdravotně či psychicky znevýhodněné či děti, jejichž rodiče projevují zájem, nejsou však schopni naplnit podmínky pro výchovu. Pokud je dítě právně volné a přesto je umístěno v pěstounské péči, může se pěstoun stát také tzv.

poručníkem dítěte. S touto rolí přebírá část rodičovské zodpovědnosti, která standardně do pěstounské péče nespadá.

2.1.1 Ústavní péče

Ústavní péče bývá volena tam, kde z nejrůznějších důvodů není rodina schopna se o dítě postarat a zároveň není možné dítě umístit do pěstounské péče či adopce. Částečnou zodpovědnost za dítě zde přebírají pracovníci zařízení, kteří spolupracují s pověřenou sociální pracovníci. Neboť byl již dávno prokázán blahodárný vliv na vývoj dítěte v náhradní rodině. Oproti ústavním zařízením, bývá ústavní péče zpravidla poslední možností s apelem na dočasnost a doprovázená snahou o hledání jiného řešení. To dnes mohou zajišťovat například již zmíněné dětské SOS vesničky. I přesto dnes mnoho dětí vyrůstá v ústavní péči až do své zletilosti (Matějček a kol., 1999, s. 39- 42).

2.1.2 Osvojení

Osvojení nebo také často používaný pojem adopce, je nejvyšší formou náhradní rodinné péče. Rodiče, kteří žádají dítě do péče, volí tuto variantu mnohdy pro její zdání opravdové a soudržné rodiny, neboť děti se s příchodem do nové rodiny stávají právně plnohodnotnými členy rodiny, jak tomu bylo v rodině biologické. Rodiče přebírají práva a povinnosti biologických rodičů, jsou zapsáni v rodném listě a dítě přejímá příjmení osvojitelů. Biologičtí rodiče tímto ztrácí všechna práva na další zásahy do výchovy (Gabriel, Novák, 2008, s. 42- 45).

2.1.3 Pěstounská péče

Pěstounská péče je po adopci druhou nejrozšířenější formou náhradní rodinné péče. Jde o péči částečně hrazenou a kontrolovanou státem. Žadatelé o přidělení dítěte do pěstounské péče jsou, na rozdíl od osvojitelů, kteří často teprve zakládají rodinu, páry, které vychovávají nebo již odchovali vlastní děti a touží poskytnout svou lásku a domov dalšímu dítěti či dětem. I věk pěstounů je zpravidla vyšší a motivace směřuje od uspokojení potřeb pěstounů k uspokojení potřeb dítěte. Někdy se však v souvislosti s pěstounskou péčí poukazuje také na tzv. Mesiášský komplex, neboli snahu zachránit co nejvíce dětí i přes nedostatek sil, možností či schopností (Zezulová, 2012, s. 18- 20).

Stát zajišťuje finanční zabezpečení dítěte i drobný finanční obnos pro pěstouna, kterým může být jak jedinec, tak i manželský pár. Dítě si s příchodem do nové rodiny ponechává své příjmení i vazby na původní rodinu. Pěstouni vytvářejí pro dítě

plnohodnotný a láskyplný domov a zastupují dítě v běžných věcech. V zásadních rozhodnutích, jako je například povolení operace či zapsání na střední školu, však mají rozhodující slovo biologičtí rodiče, pokud nejsou zbaveni rodičovské zodpovědnosti či určený poručník (Gabriel, Novák, 2008, s. 46).

Pěstounskou péčí můžeme rozdělit na individuální a skupinovou. Individuální pěstounská péče je vykonávána buď „cizími pěstouny“, což je označováno jako pěstounská péče klasická, nebo je dítě svěřeno do péče příbuzných, nejčastěji však prarodičů. Do skupinové pěstounské péče lze zařadit velké pěstounské rodiny, kdy se pár rozhodně pečovat o větší počet dětí (4-6) či dětské SOS vesničky, kde se v jedné rodině náhradní maminka/ teta stará o 6 a více dětí. Dětskou SOS vesničku pak tvoří 10-12 takovýchto rodin, které mají k dispozici další pomocnice a psychologičky. Pěstounská péče na rozdíl od adopce zaniká dovršením osmnáctého roku života a je možné, za splnění daných podmínek, ukončit její platnost (Očenášková, Sobotková, 2013, s. 9-14).

3 Pěstounská péče vykonávaná prarodiči

Před svěřením dítěte do péče cizí osobě se vždy upřednostňuje možnost péče o dítě jeho rodinnými příslušníky, nejčastěji prarodiči. Jedná se o zcela přirozenou cestu, neboť jsou to právě prarodiče, kdo nastupují jako první pomoc mladé rodině v nesnázích a mnohdy doprovází děti již od jejich narození. Jsou tedy rodičům i dětem nejbliže, mnohdy zcela přirozeně přebírají výchovu dětí a podporují rodiče, kteří z různých důvodů nemohou nebo nechtějí výchovu zastávat sami (Matějček, 1994, s. 22). Rodinní příslušníci si nemohou příbuzné dítě osvojit, mohou však využít jednoho ze čtyř typů garantovaných občanským zákoníkem (zákon č. 89/ 2012 Sb.).

Péče na základě dohody rodiče s dítětem

Jedná se o neformální krátkodobé předání výchovy dítěte jiné osobě. Rodiči zůstávají rodičovská práva i vyživovací povinnost v plném rozsahu. Tento krok nemusí být hlášen na OSPOD (§881).

Osobní péče poručníka

Pokud je rodičům dočasně pozastavena rodičovská odpovědnost nebo jsou rodičovské odpovědnosti zbaveni, soud může prarodiče (s jeho souhlasem) ustanovit jako poručníka, který získává téměř všechna práva a povinnosti rodiče, v zásadních rozhodnutích však musí žádat o svolení soudu. Poručník nemá k dítěti vyživovací povinnost, je osobou pečující, z čehož mu plyne nárok na dávky pěstounské péče (§928-942).

Péče jiné osoby

Dítě je do péče jiné osoby svěřeno až v případě, kdy nemohou výchovu zajistit ani rodiče ani poručník. Vyživovací povinnost zůstává rodičům dítěte, v tomto případě není prarodič považován za „osobu pečující“ dle zákona o sociálně právní ochraně dětí a nevzniká nárok na dávky pěstounské péče dle zákona (§953- 957).

Pěstounská péče

Pokud se o dítě dále nemohou starat rodiče, může být soudně rozhodnuto o svěřením dítěte do pěstounské péče. V tomto případě mohou být rodiče nadále nositeli rodičovské odpovědnosti nebo jejich odpovědnost může být omezena. Rodičům nadále zůstává

vyživovací povinnost, stejně jako právo rozhodovat o důležitých rozhodnutích v životě dítěte. Pěstoun je osobou pečující, z čehož mu vyplývá nárok na dávky pěstounské péče (§958- 970).

3.1 Proces umístění dítěte do péče příbuzných

Proces umístění dítěte do péče příbuzných se v mnoha ohledech liší od procesu, kterým prochází pěstouni, kteří nejsou v příbuzenském vztahu k dítěti. V běžném případě prochází pěstoun procesem zprostředkování, skrze který se pěstoun připravuje na svou novou roli, hovoří o své motivaci, je odborně vzděláván. Příbuzný naopak podává žádost o svěřeni dítěte do pěstounské péče přímo soudu, celý proces zprostředkování je tedy vynechán. Někdy se též dítě dostane do péče náhle a nečekaně skrze institut „předběžného opatření“, kdy je dítě na základě krizové a neodkladné situace nuceno změnit prostředí a příbuzný je postaven před okamžité rozhodnutí, zda dítě přijme či nikoliv. Následně se pro dítě hledá dlouhodobě uspokojivé řešení (Hanušová, Jeníčková, Uhlířová, 2009, s. 5).

3.2 Specifické situace pěstounské péče prarodičů

Ať už se dítě dostává do nové rodiny z jakéhokoliv důvodu, většinou to bývají důvody bolestné. Mnoho z rodičů vystavovalo děti rizikovému způsobu života, jiní je zase zahrnovali láskou a ze dne na den z důvodu nehody či nemoci nemohou dále tuto péči vykonávat. Tyto děti mají mnohdy šrámy na duši, mohou být úzkostné, zakřiknuté, cítí se provinile za situaci, která se v rodině stala. V této situaci do rodiny přichází osoba zvenčí a pomáhá dítěti nalézt novou rodinu. Právě péče příbuzných tak může pro dítě znamenat obrovskou psychickou podporu, známý bod v neznámu, životní jistotu ve chvíli, kdy je najednou všechno cizí a nové. Dítě příbuzné dobře zná, ví, co od nich může očekávat, jejich chování je pro něj předvídatelné a čitelné, mnohdy prarodiče postupně přebírali výchovu již dříve, když situace začala selhávat nebo dítě trávilo u prarodičů prázdniny, ještě když byli rodiče zdraví (Knížková, 2015, s. 21). Dítě se tedy stěhuje do prostředí, které je mu známé a kde může znát i další osoby v okolí. Příbuzní jsou dobře obeznámeni s podmínkami, které dítě doprovázely a mohou tak na potřeby dítěte lépe a citlivěji reagovat. Velkou jistotou pro dítě může být i nadále trvající vztah s širší rodinou, se kterou díky péči příbuzného neztratí kontakt, stejně jako s historií rodiny obecně, dítě nemusí pátrat po informacích o své minulosti, po fotografiích (Tolknerová, 2013, s. 5-6).

Dalším důležitým bodem je stálá přítomnost biologických rodičů. Zde velmi záleží na individuální situaci, která v rodině byla, někdy však možnost pravidelně vídat či mít možnost vídat své rodiče, může být prospěšná pro celou rodinu. I pro rodiče může být tento prvek motivací a důvodem, proč se znovu postavit na vlastní nohy (Tolknerová, 2013, s. 5-6).

Matějček (1999) ve svém průvodci náhradní rodinnou péčí poukazuje i na skutečnost, že stejně jako příbuzenské vztahy, obeznámení s rodinnou situací či blízkost vztahů mohou být největším přínosem, jistotou a povzbuzením pro dítě, mohou zároveň skýtat i četné nástrahy a překážky pro dítě na cestě k novému životu v bezpečí a jistotě.

Jak už bylo dříve zmíněno, některé kroky mohou být v procesu svěřování dětí do péče příbuzných vynechány, jako hodnocení vhodnosti prarodiče jako vychovatele, motivace, trestní rejstřík a další. Proto zde více, než kde jinde hrozí riziko, že dítě může být svěřeno do péče osobě, která nemá pro vykonávání této role dostatečné znalosti, předpoklady, schopnosti či vlastnosti (Kalábová, Štěrbová, 2009, s. 24). Příbuzný nemusí být na dítě zlý a záměrně jeho výchovu zanedbávat, ale sám například vychodil jen základní školu a jeho přístup k plnění školních povinností či pomoci dítěti s těmito úkoly mu může připadat zbytečné či nepochopitelné. Jeho žebříček hodnot může být nastaven zcela odlišně, než by pro dítě bylo vhodné a výchovné. Příbuzný tak může i v dobré víře dítě vést na scestí či jej deprivovat v jeho potřebách.

Prarodiče mnohdy na svá vnoučata uplatňují vzory výchovy, které uplatňovali na své vlastní děti, což může být další nástrahou, neboť tyto výchovné vzorce mohly být již jednou nevhodné a nyní se kumulují a znovu předávají na další generaci. Může tak nastat situace, kdy prarodičům byly pro zanedbávání výchovy v minulosti odebrány jejich vlastní děti nebo se zkrátka děti naučily nevhodným vzorcům chování a řešení situací od svých rodičů, které následně uplatňovaly ve výchově svých vlastních dětí. V tuto chvíli jsou tedy děti odebrány rodičům a svěřeny do výchovy prarodičů, kteří ve výchově aplikují ty stejné nevhodné vzorce chování, jako jejich vlastní rodiče. Výchovný proces se tedy zacyklí a stále opakuje (Zvonařová, 2012, s. 7-10).

Pokud v rodině nastane tak vážná situace, že dítě již nadále nemůže zůstat v rodině a odchází k prarodičům, otřese to zpravidla celou rodinou. Příbuzný sám je celou situací natolik pohlcen, že není schopen adekvátně vnímat přítomnost dítěte, které si žádá jeho podporu a pozornost. Příbuzný mnohdy upadá do stavů úzkosti, paniky, výbuchů agrese

či naprosté apatie. Mnozí si kladou vinu, že situaci nedokázali zabránit, změnit a topí se ve svém smutku. Dítě se pak doma stává jakýmsi duchem, příbuzný nevidí jeho starosti, zhoršující se zdravotní stav či začínající absence ve škole a ani jeho radosti jako oslava narozenin či zlepšení známek ve škole. Někdy dítě může na příbuzného působit jako neustálá připomínka tragické situace, jeho vlastního selhání. Pro příbuzného může být přítomnost dítěte překážkou, jak zapomenout na to, co se stalo a udělat krok vpřed a někdy může dojít v rodině až k vybíjení si zlosti na dítěti za skutky jeho rodičů. Pokud se rodina nedokáže smířit s chováním rodičů dítěte, může se stát dítě hlavním aktérem vzájemných obviňování, kdo má na situaci vinu a co z něj vyrostlo, což může vést k uzavření se dítěte do sebe, úniku do nevhodného chování, apatii či pocitům viny a bezvýznamnosti (Metodika, Náhradní rodinná péče..., 2014, s. 14-18).

Hlavně v případě prarodičů přichází velké obavy z důvodu pokročilého věku a zdravotního stavu. Nejen prarodiče, ale také děti mívají obavy, zda si s celou situací dokáží poradit, zda se situace nezhorší a dítě nebude muset rodinu opustit (Gabriel, Novák, 2008, s. 48-49). Děti tak často žijí v nejistotě, někdy se až přehnaně bojí o zdravotní stav svých prarodičů, kontrolují, zda berou všechny léky, záměrně jim říkají jen dobré a ne špatné zprávy, prarodiče zase mnohdy nesdělují své obavy či drobná selhání dětí ve škole či ve vztazích před pracovníky v obavě, že by jim dítě mohlo být odebráno. Dle Knížkové (2015, s. 21) prarodiče jdou mnohdy až na hranice svých sil, věnují dítěti svou plnou péči a lásku a své potřeby odsouvají na druhou kolej, což dítě do budoucna ohrožuje ještě mnohem více. Nožičková (2012, s. 16- 18) poukazuje ještě na další nástrahu, a tou je finanční situace prarodičů, kteří jsou, dle poslední novely zákona o sociálně právní ochraně dětí z roku 2013, oceňováni jen ve specifických situacích i přesto, že na rozdíl od zprostředkovaných pěstounů jsou povětšinou v důchodovém věku a tudíž odkázáni na nižší finanční příjmy v době zvýšených finančních nákladů z důvodu výchovy dítěte.

Vše začíná přijetím dítěte do rodiny, které je mnohdy náhlé. Prarodič mnohokrát nemá čas projít si procesem rozhodování, zvážit pro a proti, ale musí se rozhodnout náhle a následky, ať již pozitivní či negativní, si uvědomuje až zpětně. Při náhlém umístění dítěte do rodiny prarodič ani neví, jak krátkodobá či dlouhodobá péče bude. Z tohoto důvodu je velmi důležitá sociální práce s celou rodinou, která se potřebuje na novou situaci adaptovat, přijmout ji, ztotožnit se s ní a naučit se pohybovat v nových rolích. Též pro dítě je situace nezměrně psychicky náročnou situací a mohou se u něj začít

projevovat známky separační krize ústící do velmi odlišných typů chování, které jsou pro prarodiče nepochopitelné či mohou být mylně vykládány. Tyto změny v chování dítěte by nikdy neměly být podceněny a pečlivě ošetřeny ze strany prarodičů, dalších osob či za podpory sociálního pracovníka (Hanušová, Jeníčková, Uhlířová, 2009, s. 5)

Další důležitou oblastí práce s rodinou jsou vlastní pocity viny prarodičů, kteří situací mohou trpět, i když navenek vykonávají výtečnou péči o dítě a zahrnují je vši láskou a pozorností. Mnoho prarodičů si klade otázku, kde udělali chybu, proč se to stalo právě jejich dítěti, přemítají, co všechno mohli udělat jinak, aby situace takto nedopadla. Jiní prarodiče zase cítí zlost a nevděk svých vlastních dětí, které vychovali dle jejich soudu, jak nejlépe uměli a děti se jim takto odvděčily. Role sociálního pracovníka by v každém ohledu měla být nehodnotící, je však důležité podporovat prarodiče v jeho drobných i větších úspěších, skrze které si může dovolit zbavit se pocitu viny nebo naopak dovolit si přiznat, že pochybení může být na jejich straně a dále s tím pracovat (Hanušová, Jeníčková, Uhlířová, 2009, s. 6-9).

Pouto mezi rodiči a jejich dětmi je obecně považováno za nejsilnější, což s sebou nese četná pozitiva i negativa (Gabriel, Novák, 2008, s. 48-49). Tomuto silnému poutu se nemohou vyhnout ani prarodiče, kteří mnohdy nedokážou nebo nechtějí odmítnout pomoc svému vlastnímu dítěti, tedy biologickému rodiči jim svěřeného vnoučete, a tak nastávají situace, kdy žije v jedné domácnosti dítě odebrané rodičům, jeho biologičtí rodiče a jeho prarodiče (pěstouni). Prarodiče pak mnohdy přebírají odpovědnost nejen za výchovu vnoučete, ale také jeho rodiče, což může mít za následek jeho aktivizaci, podporu a znovunabytí rodičovských kompetencí, ve velké míře však může naopak docházet k potlačení rodičovské role, pocitu zklamání, nepotřebnosti v domácnosti a demotivaci (Uhlířová a kol., 2010, s. 11-12). Pro dítě může být tato situace velmi matoucí, neboť si není jisto, kdo jej tedy vychovává, kdo má pravdu, koho má poslouchat a koho se zastat. Prarodiče a jejich děti se často kvůli selhávání biologického rodiče hádají, útočí na sebe a to i před zraky dítěte, navzájem o sobě před dítětem mluví zle či jej poštvávají proti druhému. Obecně mají prarodiče více než ostatní pěstouni tendenci uchylvat se k jednomu z krajních řešení, kdy dítěti kontakt s jeho rodiči výslovně zakazují či ho odrazují nebo naopak rodiče brání, vše mu odpouští, přehlíží jeho výchovná selhání a mnohdy nabádají děti k témuž (Gabriel, Novák, 2008, s. 48-49). Pokud je tato situace dlouhodobá, dítě si na tento způsob výchovy navykne, začne ji přejímat jako normu, což jej může ohrožovat do budoucna v jeho vlastní výchově. V

mnoha případech však může mít soužití s biologickým rodičem kladný přínos pro celou rodinu, která se spojí ve společné snaze překonat těžkou sociální situaci nejen rodiče, ale celé rodiny, rodič se necítí být odstrčen, vidí cíl a motivaci, cítí podporu okolí a má se pro koho snažit, důsledkem může být znovu navrácení dítěte do jeho vlastní péče (Tolknerová, 2013, s. 5-6).

3.2.1 Duševní stav dítěte, se kterým přichází do nové rodiny

Dospělí pěstouni mají v přijmutí dítěte do rodiny hlavní slovo a dítě tedy v tu chvíli čelí nejen ztrátě rodičů či kontaktu s rodiči, ale navíc i změně prostředí, často školy, bydliště a kamarádů. Stejně jako pěstoun, si i dítě nachází způsob, jak se se situací vyrovnává a jak na ni reaguje. Tyto postoje vychází z jeho prožívání a odráží se v chování, které si pak pěstoun může vyložit jiným způsobem. Dítě si důvod svých emocí a chování často ani neuvědomuje, či je nedokáže pojmenovat. Špatná interpretace pocitů a chování dítěte je tedy jedním z rizikových faktorů ovlivňujících vztahy v celé rodině. Je třeba být vůči těmto projevům maximálně citlivý a věnovat jim dostatek pozornosti. Sdružení Rozum a cit ve své publikaci určené převážně prarodičům (Uhlířová a kol. 2010, s. 15-29) popisuje pozice, ve kterých se dítě může nacházet a jak je možné s nimi pracovat a reagovat na ně.

Povinný vděk

Zvláště děti, které zažily v důsledku deviantního chování svých rodičů trpké dětství, cítí vděk vůči prarodiči. Pokud však prarodič sám trvá na projevech vděku, stává se ze zdravé vděčnosti vděčnost povinná. Dítě se zprvu snaží, ale když zjistí, že se stejně nikdy nezavděčí, naučí se časem chování prarodičů obcházet. Před nimi je poslušné, neprojevuje svou vůli a přání, plní žádosti, jakmile však není pod dozorem, uniká do svého světa či obchází a porušuje nastavená pravidla.

Úleva

Mnoho dětí si prochází určitou formou nátlaku na jeho psychický stav. Žije s rodiči, kteří užívají návykové látky a dítěti se nevěnují, jsou vystaveni agresivním nebo slovním útokům, je jim dáváno najevo, že jsou dětmi nechtěnými, střídají se partneři v rodině či místo, kde děti žijí. Některé děti stráví nějaký čas v dětském domově. Všechny tyto aspekty mohou mít za následek psychické vyčerpání dítěte, jeho únavu a apatii. Pro dítě se pak nový domov stává vysvobozením z věčného kolotoče změn a

poskytuje mu nové životní jistoty a pocit úlevy, že má své místo v životě a domov, kam patří, kde se může někomu svěřit se svým trápením a obavami.

Pocit viny

Mnoho dětí přikládá vinu za rozpad rodiny sobě, protože jejich chování (útěky z domova, hospitalizace v nemocnici odhalující domácí násilí, postěžování si ve škole učiteli) přitáhlo pozornost sociálních pracovníků, což následně vedlo k odebrání dítěte z rodiny. Dítě je pak stíháno myšlenkami, jak mohli žít dohromady, nebýt jeho činu a nedokáže se dívat do budoucna. Tyto děti mají sklon k pokání za své skutky, stávají se oběťmi šikany a mají pocit, že jim to patří, vnitřně trpí, ale nahlas nic nevysloví. Je velice důležité s těmito dětmi mluvit o skutečné příčině selhání rodičů, které jim může pomoci se s minulostí vyrovnat.

Strach

Změna prostředí je úzce spjata s pocitem nejistoty, nedůvěry a strachu. Dítě se obává, zda tento domov není jen další zastávkou, jednou z mnoha, jak se k němu bude nový vychovatel chovat, zda se o něho dokáže postarat, jak se k němu může dítě chovat či co smí říci. Pocit strachu dokáží částečně zahnat pevná pravidla, která si prarodiče s dítětem dohromady nastaví. Pravidelnost a řád dávají dítěti jistotu a zahání strach. Dítě ví, kde je jeho místo, kdo jsou jeho lidé, kterým může důvěřovat. Dalším pomocným krokem je společné plánování do budoucnosti a vytváření chvil, na které se může celá rodina společně těšit a připravovat.

Pocit ztráty

Ne všechny děti přišly do nové rodiny s pohnutou a strastiplnou rodinnou historií, o spoustu těchto dětí se rodiče starali, milovali je, ale v další péči jim zabránila nemoc, nehoda, vazba či zkrátka opuštění rodiny. Děti jsou zmatené náhlou ztrátou milovaného rodiče a velice po něm touží a truchlí, nedokáží si vysvětlit, proč s nimi již není. Toto truchlení obvykle prochází čtyřmi fázemi. Pro první fázi je typické popření situace, dítě odmítá přijmout fakt, že rodič zde není a nebude. Dále s ním rozmlouvá, maluje mu obrázky a mluví o něm, jako by tu byl. Druhou fází doprovází emoční výkyvy, návrat nočního pomočování, nespavosti, úniku do zlobení, které si pěstouni mohou často vykládat mylně jako své vlastní selhání a nevidí za ním zoufalství, smutek a úzkost dítěte. Třetí fází dítě doprovází smíření se se situací a odpoutávání se od rodiče. Dítě

často vyhledává společná místa, zážitky, ale už si uvědomuje, že dokáže žít dále i samo. V poslední fázi nachází své nové postavení ve světě bez rodičů, který je plněn vzpomínkami na ně, avšak ne svazujícími a pouze bolestnými. Tyto fáze se mohou během let i několikrát opakovat, jak dítě zjišťuje nové informace a podrobnosti a své minulosti a je typické i pro zanedbávané děti, které přese všechno špatné chování své rodiče postrádají.

Dítě ničemu nerozumí

V některých případech se zhoršující situace v rodině dá předvídat a péči o dítě postupně přebírají prarodiče, někdy však situace přichází náhle (úraz, smrt, nástup do vězení) a dítě se ze dne na den ocitá ve zcela novém prostředí. Někdy se nová rodina snaží dítě chránit před bolestivými informacemi a tak o tématu mlčí nebo má pocit, že dítě je na chápání situace ještě příliš malé nebo naopak již veliké, tudíž změnu chápe a není třeba ji vysvětlovat. Dítě pak prožívá zmatek, nejistotu a strach, který se může ve formě agrese a vzdoru projevovat vůči prarodiči. Vždy je třeba s dětmi o změně hovořit, vysvětlovat ji, nechat dítěti změně porozumět. Nestačí informace jednou sdělit, je třeba s nimi pracovat, nechat dítě se s nimi ztotožnit, začlenit je to sebe.

3.2.2 Způsoby adaptace prarodiče na příchod dítěte do rodiny

Důvody se často kumulují a prolínají, všechny jsou však bolestivé. A touto bolestí jsou poznamenány jak děti, které se dostávají do výchovy k prarodičům, tak i prarodiče samotní. Prarodiče i děti tíží ztráta téže osoby ze stejných důvodů, každý z nich se však se situací vyrovnává po svém. Vývoj situace je nečekaný a nátlak na zvládnutí situace je veliký. Veronika Uhlířová a kolektiv (2010, s. 7- 15) popisují tři typy prarodičů, právě dle přístupu adaptace na nově vzniklou situaci.

Prarodič vzniklou situací trpí

Prarodič se nedokáže odpoutat od neštěstí, které postihlo jeho vlastní dítě a nedokáže se vzchopit a dívat se vpřed. Neustále se trápí vzniklou situací, má strach z budoucnosti, z výchovy, z nedostatku sil a výchovných schopností. Tento strach se pak může rozvinout směrem ven či dovnitř. V prvním případě pak prarodič viní ze svého psychického stavu dítě samotné, považuje jej za příčinu všeho špatného v rodině, obviňuje jej za viny jeho rodičů a později i za zpackaný život prarodičů. V druhém případě se prarodič uzavírá do sebe, viní se ze selhání výchovy svého vlastního dítěte a

následně i svého pravnoučete a tiše trpí, tento stav může dlouhodobě vést k rozvoji depresí a uzavření se před okolím. Je namístě netajit před dítětem své pocity a strach, dát najevo, že situace trápí oba, nikdy by však nemělo dojít k obviňování dítěte jako zástěrkou strachu a zoufalosti.

Prarodič se obětovává

Druhým typem vyrovnání se se vzniklou situací je obětování se. Prarodič mnohdy cítí vinu za selhání výchovy jeho dítěte a má potřebu svou vinu odčinit. Bere svou roli vychovatele jako způsob pokání, které odčiní jeho chyby v první výchově a chyby, kterým se ve výchově dopustili rodiče dítěte. Rozhodne se vnoučatům obětovat všechnu svou energii, čas i prostředky a neohlíží se přitom na své vlastní zájmy, touhy a potřeby. V krátkodobém horizontu může být tento přístup pro dítě přínosný, obzvláště v prvních dnech a týdnech po příchodu do nové rodiny, kdy dítě potřebuje cítit bezpečí a oporu, v dlouhodobém měřítku je však přehlížení vlastních potřeb, zejména pak zdravotních, nežádoucí, dokonce nebezpečné a může mít opačný efekt, než vychovatel svým jednáním zamýšlel.

Prarodič situaci aktivně řeší

Prarodič si o vzniklé situaci nedělá iluze a dokáže ji chápat jako skutečnost vycházející z neměnné minulosti, ale s ambicemi na slibnou budoucnost. Uvažuje racionálně, spravedlivě a nikoho neupřednostňuje ani nezanedbává. Je si vědom důležitosti naplnění potřeb nejen dítěte, ale také svých vlastních. Mluví s dítětem otevřeně avšak citlivě o osudu jeho rodičů, o důvodech, které vedly k jeho umístění do nové rodiny. Rodiče před dítětem nehaní ani neidealizuje, pokud je to možné a vhodné, podporuje děti v kontaktu s rodiči. Děti se dokáží ve své situaci zorientovat a vytvořit si na ní vlastní názor. Tento přístup vyžaduje velkou sebekázeň a energii, může lehce sklouznout do modelu obětování či vyhoření. Lidé v okolí nemusí včas rozpoznat, že prarodiči již došly síly a potřeboval by pomoc.

Přístupy někdy přechází z jednoho do druhého a prarodič i přes původní snahu být racionálním vychovatelem, časem přechází do strachu a úzkostí, které po čase vyvrcholí do obviňování a naopak.

3.3 Prarodič pěstounem dle znění zákona

V předchozích kapitolách bylo nastíněno mnoho radostných, ale také obtížných situací, se kterými se náhradní rodina potýká a které mnohdy vyžadují pomoc nejen uvnitř rodiny, ale také z okolí, proto je důležité pohlédnout na institut příbuzenské pěstounské péče také z pohledu zákona, neboť ten zrcadlí, jakou důležitost stát těmto rodinám přikládá, jaké možnosti a nástroje rodinám poskytuje k jejich podpoře a odborné pomoci, případně, kdo je k této podpoře a pomoci zmocněn a v jakém rozsahu.

Ke dni 1. 1. 2013 vstoupila v platnost nejnovější novela zákona o sociálně právní ochraně dětí z roku 1999, který upravuje poskytování dávek pěstounské péče, dříve obsažených v zákoně č. 117/ 1995 Sb., o státní sociální podpoře. Na jednotlivé dávky pěstounské péče má nárok osoba pečující nebo osoba v evidenci či nezletilé (v uvedených případech i zletilé) nezaopatřené dítě, svěřené do péče pečující osoby či osoby v evidenci.

Mezi dávky pěstounské péče spadá (Zákon 359/ 1999 Sb.):

- Příspěvek na úhradu potřeb dítěte- příspěvek náleží dítěti v pěstounské rodině a je finančně odstupňován dle věku a případného stupně závislosti.
- Odměna pěstouna- náleží osobě pečující či osobě v evidenci a je odstupňována dle věku a případné závislosti dítěte.
- Příspěvek na převzetí dítěte- náleží pečující osobě a je odstupňován dle věku dítěte.
- Příspěvek na zakoupení osobního motorového vozidla či jeho opravu- náleží maximálně jednou za 10 kalendářních let pečující osobě, starající se o tři a více dětí.
- Příspěvek na ukončení pěstounské péče- vyplácí se jednorázově ve výši 25 000 Kč a náleží zletilé osobě vyrůstající v pěstounské péči, které již zanikl nárok na příspěvek na úhradu potřeb dítěte.

Prarodiče v roli pěstounů jsou dle zákona vnímání jako ostatní pěstouni a mají vesměs stejná práva a nároky jako ostatní pěstouni, co se týká například možnosti využít bezplatných odborných školení, poradenství a dalších služeb, se změnou zákona se však odlišuje finanční ohodnocení „odměna pěstouna“ pro prarodiče. Finanční „odměna pěstouna“, který je prarodičem nebo praprarodičem a má v péči jedno nebo dvě děti,

které nejsou závislé na pomoci druhé osoby, náleží pouze v tzv. případech zvláštního zřetele, s ohledem na sociální a majetkové poměry. O nároku na poskytnutí této dávky rozhoduje krajská pobočka Úřadu práce na základě podkladů z OSPOD. Nárok na odměnu pěstouna vzniká vždy, má-li prarodič v péči tři a více dětí či dítě závislé na jiné osobě ve stupni II-IV. Všechny ostatní dávky pěstounské péče připadají prarodičům ve stejném rozsahu jako ostatním pěstounům. Pobírání dávek pěstounské péče může být souběžný s pobíráním starobního důchodu, s výjimkou předčasného starobního důchodu. Pokud se o dítě starají prarodiče jako manželé spolu, nárok vzniká pouze jednomu z nich (Zákon 359/ 1999 Sb.).

4 Sociální práce s rodinou a role OSPOD

Zákon tedy nabízí a v některých případech nařizuje rodině využití nejen finanční podpory, ale také odborných školení a služeb doprovázejících organizací, pokud však hovoříme o rizicích svěřování dětí do péče prarodičů a snaze o jejich předcházení, nelze opomenout velký vliv sociální práce s rodinou během celého procesu a účast OSPOD, který je zpravidla prvním, kdo na daná rizika může poukázat či je eliminovat. Primárním cílem sociální práce s ohroženými dětmi je pomoci v rodině vytvořit takové prostředí, aby dítě mohlo nadále vyrůstat se svými rodiči. Pokud není možné naplnit tyto podmínky, přichází pomoc se zprostředkováním umístění dítěte do vhodnějšího výchovného prostředí a následná podpora rodiny, adaptovat se a ztotožnit se s nově vzniklou situací (Hanušová, Jeníčková, Uhlířová, 2009, s. 5-10). Na dalších stranách jsou popsány metody a nástroje sociální práce využívané během celého procesu.

Hlavním subjektem v pomoci ohroženým dětem je OSPOD, který vstupuje do rodinné situace již při prvních náznacích ohrožující výchovy a pomáhá koordinovat a zprostředkovávat pomoc rodině, například pomocí případových konferencí, rodinných konferencí, vytváření plánů ochrany dítěte a jejich evaluaci. OSPOD pracuje nejen s dětmi, ale též s rodiči, kterým podává informace o vývoji situace, možných důsledcích, může navrhnout (ve výjimečných případech i nařídit) využívání některé ze sociálních služeb, dále hledá zdroje pomoci v širší rodině, kterou se snaží participovat do podpory ohrožené rodiny. Celý proces může probíhat za podpory dalších subjektů, jako jsou dětské psychologové či psychiatři, sociální pracovníci, se kterými je rodina v kontaktu, dětský lékař, učitelé či další zainteresované osoby. Pokud rodina dosud nevyhledala žádnou pomoc, odkazuje je pracovník na příslušnou sociální službu, v pozdější době například na doprovázející organizace pro pěstouny (Zákon 359/ 1999 Sb.).

4.1 Podpora rodiny předcházející možnému odeprání dítěte z rodiny

Proces umístění dítěte do nové rodiny, ať již k prarodičům či jiným pěstounům bývá všestranně bolestný proces s velkou řadou rizik a nástrah, které na novou rodinu čekají. Ať již je situace pozvolná či náhlá, na nastalou situaci nemusí a neměla by být rodina sama. Formou preventivních či následných opatření lze mnoho situací odvrátit a mnoho výše uvedených rizik zmírnit či se na ně alespoň připravit, proto považují za nezbytné

na závěr zařadit kapitolu, věnující se práci s rodinou, kterou mohou sociální pracovníci během celého procesu rodinně poskytnout.

4.1.1 Případová konference a rodinná konference jako akt spolupráce a respektu

Pokud nejde v rodině o náhlou a nečekanou situaci, jako je například úmrtí rodičů při autonehodě, ale jedná li se o postupné zhoršování rodinné situace, lze mnoho kroků naplánovat a uskutečnit již předem, hledat řešení, posílit zdroje rodiny a snažit se vytvořit v rodině takové podmínky, aby k odebrání dětí z rodiny nemuselo dojít. K tomu nám může pomoci případová a rodinná konference.

Případová konference je setkání všech osob, které jsou v situaci zainteresovány či se chtějí podílet na jejím řešení, mohou to být právě rodiče, prarodiče, další členové rodiny, stejně jako paní učitelky, sociální pracovníci, psychologové a další osoby. Cílem případové konference je podívat se na situaci rodiny a zvážit její možné dopady, hledat příčiny, ohrožující prvky, zdroje rodiny a možná řešení či zmírnění situace. Důležité je, že celá spolupráce by neměla být honem na viníka a jasným označením, proč se to stalo a kdo za to může. Cílem je spolupráce a soudržnost rodiny za cílem společného hledání řešení (Kalábová, Štěrbová, 2007, s. 32). Nikdy by rodinné spory neměly být postaveny na první místo a neměly by zastínit to, proč se vlastně rodina sešla, tedy snaha uchránit děti od blížící se krizové situace. Výstupem případové konference by měl být jasný plán pomoci. Jednotliví členové rodiny budou znát své úkoly a role, i časové ohraničení, do kdy mají být splněny. Rodina se také připravuje na scénář, který by bylo možné použít, pokud se nepodaří naplnit cíle, které si rodina předsevzala. Rodiče tak sami mohou říci, kdo má k dětem blízký vztah a byl by schopen se o ně nejlépe postarat, stejně tak děti mají prostor vyjádřit svá přání a potřeby. Pokud se bude jednat o prarodiče, ti mají touto cestou prostor se k celé situaci vyjádřit, psychicky se na ni připravit a svobodně se rozhodnout a případně přijmout potřebná opatření, čímž lze předejít množství nedorozumění popsanych v předchozích kapitolách. Případová konference se může opakovat, mohou se měnit cíle a plány rodiny, evaluovat, co rodině pomáhá a naopak, výsledkem je pak individuální plán dítěte nebo rodiny (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 169-170).

Rodinná konference funguje na podobné bázi a jde za stejným cílem jako případová konference, s tím rozdílem, že iniciátorem rodinné konference není OSPOD, ale rodina

sama. OSPOD či doprovázející organizace jsou pouze podporovatelem, který zajistí pro rodinu bezpečný prostor, domluví téma konference a následně vyslechne usnesení rodiny. Řešení však hledá rodina sama, bez dopomoci a přítomnosti sociálních pracovníků a dalších odborníků (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 173-176).

4.1.2 Naplnění nejlepšího zájmu dítěte

Metodika pro sociální pracovníky Nadačního fondu J&T (2014, s. 34- 40) vyzdvihuje jako nejdůležitější prvek v práci s dětmi v ohrožené rodině pravdu. Děti si většinou uvědomují, že jejich rodina je jiná, než rodiny jejich kamarádů ve školce nebo ve škole. Příbuzní se snaží častokrát děti chránit tím, že o situaci hovoří pouze s rodiči za zavřenými dveřmi, aby dítěti neublížili, nebo soudí, že je dítě ještě příliš malé, než aby situaci pochopilo, čímž mohou ještě více ublížit, neboť dítě nemá dostatek podpory, času a prostotu se s informací vyrovnat a reagovat na ni. Pokud se rodina účastní případové konference, měly by být děti přítomny a měly by mít prostor říci své pocity, svůj pohled na věc.

Pro rodinu může být velmi těžké hovořit s dětmi o jejich možném odchodu z rodiny, v tuto chvíli jim může pomoci sociální pracovník, poradit jak volit slova, kdy je ten správný okamžik, ale skutečné předání informace by měla zprostředkovat rodina, nikoliv sociální pracovník či jiní odborníci (psychologové, psychiatři), kteří s rodinou pracují. Ti mohou dětem pomoci vyrovnat se s touto situací po odborné stránce, dát průchod jejich pocitům, pomoci jim pochopit situaci rodičů. Děti mnohdy chrání své rodiče, maskují všechny známky toho, že je něco v nepořádku, cítí se vinni, když to někdo zjistí, proto je důležité s nimi hovořit o důležitosti situace, která má nastat, jak může rodičům pomoci, když půjdou na léčení, proč museli jít do vazby, proč jim jejich nemoc nedovolí se o ně dále starat.

4.1.3 Práce s rodiči ohroženého dítěte

Pokud rodič vede rizikový způsob života a dostává se do situace, kdy reálně hrozí, že mu budou děti odebrány z péče, většinou je již delší dobu v kontaktu s OSPOD a také s dalšími sociálními službami, skrze které se snaží zmírnit či odstranit příčiny, které jej dovedly do jeho tíživé situace, mohou to být kontaktní centra, pomoc psychologů, sociální poradenství, dluhové poradny či další specifické služby. Mnohdy se i přes snahu všech zainteresovaných osob nepodaří situaci uvést do takového stavu, kdy by bylo možné, aby děti zůstaly nadále s rodiči, a v tu chvíli je nutné přemístit děti do

vhodnějšího výchovného prostředí. I přesto, že rodič je v tu chvíli svým okolím nahlížen jako viník a on sám může vinu cítit, neměl by se ocitnout bez pomoci. Sociální pracovník by mu měl nabídnout odpovídající pomoc, případně ji dokázat zprostředkovat či odkázat na danou službu. Neboť i pomoc rodiči je v důsledku pomoc dítěti samotnému a je důležité, aby si toho byl vědom i rodič, aby i ve své těžké životní situaci dokázal přemýšlet o potřebách nejen svých, ale také svých dětí (Metodika, Náhradní rodinná péče..., 2014, s. 34- 40).

4.1.4 Práce s širší rodinou a mapování zdrojů pomoci

Mnohdy se podaří rozpoznat obtíže v rodině ještě ve fázi, kdy je situace řešitelná či je alespoň čas připravit rodinu na možnost odebrání dětí z rodiny. Mnohdy to bývají právě prarodiče, kdo přichází na ODPOD s žádostí o pomoc. Pracovníci OSPOD poté zahájí sociální šetření v rodině, součástí kterého je i mapování zdrojů pomoci a případné možnosti předání dětí do příbuzenské péče, pokud se nepodaří situaci zlepšit. Vystoupit proti svým vlastním dětem chce mnohdy velkou odvahu a pro prarodiče je to nesmírně těžký úkol neboť se bojí následků, je tedy důležité, aby toto pracovník reflektoval, podpořil prarodiče v jejich odvaze začít situaci řešit a případně s nimi začal i hovořit o možnosti převzít vnoučata do vlastní péče. V tuto chvíli prarodiče získávají čas a prostor své rozhodnutí dobře zvážit, od pracovníků se jim dostávají informace o službách a akcích, kterých mohou využít, možnosti pohovořit si s lidmi ve stejné situaci a též rad, jak na vznikající situaci připravovat postupně rodinu. Pokud je rodina ochotna spolupracovat, mohou svolat rodinnou konferenci (Metodika, Náhradní rodinná péče..., 2014, s. 34- 40).

4.2 Podpora rodiny v procesu umístění dítěte do výchovně vhodnějšího prostředí

Pokud se i přes veškerou snahu zúčastněných osob nepodaří nalézt pro dítě odpovídající a bezpečné řešení v rodině, je třeba nalézt vhodné a bezpečné prostředí mimo rodinu, i pokud se jedná o prarodiče, které dítě zná, je to vždy velmi těžký krok, proto je třeba postupovat maximálně citlivě a empaticky a využitím odpovídajících metod, o které se může sociální pracovník opřít a které mu mohou pomoci ulehčit dítěti tuto těžkou situaci lépe pochopit a překonat (Rotreklová, 2007, s. 6- 10).

4.2.1 Krizová intervence a psychologická první pomoc

Proces umístování dítěte do nové rodiny může způsobovat velmi emočně vypjaté situace, obzvláště, je-li dítě do rodiny umístěno v rámci předběžného opatření, tedy náhle (užívá se výjimečně v případech ohrožujících dítě jako je domácí násilí, zneužívání atd.). Pracovník by měl být připraven na silné emoční vypětí, ze strany dětí, rodičů či prarodičů. V takové chvíli by měl zůstat klidný a snažit klidně působit i na osobu, se kterou hovoří. V rozhovoru je pak vhodné přirozeně využívat techniky krizové intervence (Vodáčková a kol., 74- 114), vytvářet dostatečný prostor, aby se prarodič i dítě mohlo projevit a vyslovit své pocity a tužby, vytvořit důvěrné prostředí pro sdělování pocitů a hovoření o řešení a budoucnosti, což může zmírnit stres a strach, který celý proces provází, vytvářet prostor pro mlčení, obavy a nejistoty, využívat techniky zrcadlení, parafrázování řečeného, aby se pracovník ujistil, že správně porozuměl. Pracovník by neměl přicházet s hotovým řešením, ale pít se po očekáváních, přáních a potřebách prarodičů i dětí, podporovat je ve vyslovení toho, co je třeba již dlouho trápit, ale do této chvíle neměli odvahu či prostor k vyslovení, podporovat silné stránky a motivovat k cestě vpřed.

Z výše popsaných kapitol je zřejmé, že pěstounská péče prarodičů je v každém ohledu velmi specifická a nese s sebou řadu specifických potřeb, předností i nástrah a vyžaduje tedy i specifický přístup ze strany sociálních pracovníků. Do kontaktu s rodinami přicházejí nejčastěji pracovníci OSPOD a pracovníci doprovázejících organizací, proto považují za důležité znát postoj a stanovisko též těchto pracovníků k výše popsanému tématu pěstounské péče vykonávané prarodiči. Následující metodologická část se věnuje zodpovězení otázky, jaká rizika pozorují sociální pracovníci v příbuzenské pěstounské péči a čím jsou tato rizika specifická.

Výzkumná část

5 Metodologie výzkumu

Ve výzkumné části práce se věnuji nejprve popsání celého postupu výzkumu od formulace výzkumného problému, vymezení výzkumné otázky, cílů výzkumu, popisu výzkumné metody, popsání kritérií výběru respondentů a metod sběru dat, dále popisují postup zpracovávání dat a etická pravidla výzkumu. Následně jsou zde popsány výsledky výzkumu a jejich zhodnocení.

5.1 Formulace výzkumného problému a výzkumné otázky

V kapitolách, které jsou popsány v teoretických východiscích, jsou podrobně popsána specifika institutu příbuzenské pěstounské péče, zaměřené na pěstounskou péči prarodičů, která je v mnoha ohledech velmi odlišná od běžné pěstounské péče cizí osoby. Tato specifika provází celý proces i přípravu rodiny na situaci, potenciálního příchodu ohroženého dítěte do nové rodiny a následně i samotný proces umístění, který je emočně velmi vypjatý a náročný, nejen pro dítě samotné, ale také pro prarodiče. Z tohoto důvodu by i péče rodinám pečujícím o své vnouče či vnoučata měla být jedinečná a specifická již v přípravných fázích, během procesu samotného i následně během procesu adaptace rodiny na nově vzniklou situaci. Sociální pracovníci mohou být pro rodinu velkou oporou, zdrojem pomoci a zároveň pomoci rodinu podporovat a doprovázet v těžkých situacích a podporovat je v hledání vlastních zdrojů, dovedností a síle překonat těžkou situaci. Z tohoto důvodu jsou to právě sociální pracovníci, které jsem si vybrala do svého výzkumu jako respondenty.

Cílem výzkumu je identifikovat, jaká rizika sociální pracovníci označují jako ohrožující pro prarodiče, jaká pro děti a jaká rizika si spojují s nastavením systému svěřování dětí do pěstounské péče prarodičů.

Mou hlavní výzkumnou otázkou je tedy otázka „**Jaká rizika pozorují sociální pracovníci při svěřování dětí do pěstounské péče prarodičů?**“ a na ni navažuje dílčí výzkumná otázka „**Jaké kroky sociální pracovníci nahlíží jako potřebné, aby tato rizika mohla být zmírněna či odstraněna?**“.

5.2 Popis výzkumné metody

Pro získání dat jsem se rozhodla využít kvalitativního výzkumu, neboť mým cílem je získat nové názory, zkušenosti a postřehy na již probádané téma. A právě kvalitativní výzkum mi svou formou umožní dostat se v tématu více do hloubky, pojmout jej holisticky a zaznamenat výsledky nezobecňujícím způsobem.

Dle Strausse a Corbinové (1999, s. 10) je kvalitativním výzkumem „*jakýkoliv výzkum, jehož výsledků se nedosahuje pomocí statistických procedur nebo jiných způsobů kvantifikace*“. Zaměřuje se zejména na zkoumání kvantitativně obtížně měřitelných jevů, jako jsou emoce, porozumění, smýšlení, jednání či chápání situací. Hendl (2008, s. 47-54) tuto tezi rozvíjí a poukazuje na přednosti kvalitativního výzkumu. Těmi jsou především možnost hloubkového proniknutí do problematiky, aplikace holistického přístupu v komunikaci s respondentem v jeho přirozených podmínkách, získání dat v širokém kontextu a možnost průzkumníka pružně reagovat na situaci například upravením skladby otázek během rozhovoru, identifikováním nového problému a navržením nové teorie.

Kvalitativní šetření bývá zpravidla dlouhodobějšího charakteru, výzkumník není pouze pasivním zprostředkovatelem, ale sám vstupuje do interakce s jedinci, účastníci se výzkumu. Tato interakce slouží především k navázání důvěry a bližšího kontaktu, neměla by však ovlivňovat získaná data (Miovský, 2006, s. 13-18). Zatímco kvantitativní výzkum nám o problému sdělí fakta, kvalitativní výzkum vytváří prostor pro hlubší prozkoumání a porozumění podstatě problému, což může vést k objevení nových myšlenek a teorií o nových i o již mnohokrát probádaných tématech (Strauss, Corbin, 1999, s. 11).

5.3 Metoda výběru dotazovaných a popis dotazovaných

Ve výzkumné části práce se zaměřím na zjištění pohledu pracovníků neziskových organizací, zprostředkovávajících služby pro pěstouny a pracovníků OSPOD. Z důvodů velmi konkrétních požadavků na respondenty, volím jako metodu výběru dotazovaných, metodu prostého záměrného (účelového) výběru. Prostý záměrný výběr je využíván tehdy, mají-li být vybráni jedinci, na základě předem stanovených kritérií. Další podmínkou je ochota spolupracovat a zapojit se do výzkumu. Prostý záměrný výběr bývá využíván v případech, kdy tazatel vybírá početně menší výběrovou skupinu. Tato

metoda bývá ceněna z důvodu efektivnosti a časové nenáročnosti výběru (Miovský, 2006, s. 135-138).

Pro účely mého výzkumu jsem použila tato následující kritéria výběru respondentů:

- Respondent je pracovníkem OSPOD či pracovníkem doprovázející neziskové organizace a to na pozici, zaměřující se na práci s náhradními rodinami.
- Respondent v organizaci zastává pracovní pozici, ve které je v přímém styku s problematikou náhradní rodinné péče.
- Respondent je kvalifikovaný a odborně způsobilý vyjadřovat se k problematice náhradní rodinné péče, své argumenty a teze je schopen doložit fakty nebo zkušenostmi z praxe.
- Pracovník je ochoten se do výzkumu dobrovolně zapojit a spolupracovat.

Celkem osm pracovníků zastupuje následující orgány/ doprovázející organizace v Olomouci:

- Orgán sociálně právní ochrany dětí (3)
- Maltéžská pomoc, o. p. s
- Náruč dětem, z. s
- P-centrum, Rodinné centrum U Mloka
- ISIS, o. s (2)

5.4 Metoda tvorby kvalitativních dat

Pro kvalitativní výzkum jsem si zvolila, jako nejvhodnější, metodu moderovaného interview, konkrétně polostrukturované interview, které bude probíhat s jednou až dvěma osobami v prostorách organizace, kde dotazovaný pracuje. Polostrukturované interview využívá pevně dané sady okruhů a otázek, u nichž je však možné zaměňovat vzájemné pořadí podle potřeby a aktuálního naladění komunikace s respondentem. Další nespornou výhodou dle Miovského (2006, s. 159-174) je možnost doptávání se na doplňující otázky, skrze které může účastník dovysvětlit a více přiblížit předchozí otázky.

V rozhovoru jsem si stanovila tři okruhy, které bude naplňovat přibližně 10-12 otázek.

1. **Okruh otázek přípravných-** jedná se o otázky, které se přímo nevážou k výzkumné otázce, jsou však důležité k dokreslení situace a vysvětlují, z jaké

pozice respondent odpovídá. Patří sem otázky jako „Jakým způsobem se ve své práci setkáváte s pěstounskou péčí prarodičů? Jak početnou skupinu mezi pěstouny tvoří u vaší organizace skupina prarodičů? Jakým způsobem probíhá vaše komunikace s prarodiči před svěřením dítěte do péče?“.

2. **Otázky v hlavní výzkumné otázce-** jedná se o otázky, přímo se vztahující k identifikaci potenciálních rizik pro děti i pro prarodiče „Jak hodnotíte instituci svěřování dětí do péče prarodičům (oproti jiným formám péče)? Jaké problémy reálně pozorujete během návštěv v těchto pěstounských rodinách? Čím jsou tyto problémy specifické? S jakými problémy nejčastěji tyto rodiny vyhledávají odbornou pomoc? A kdo bývá iniciátorem vyhledání pomoci?“ a získání pohledu respondenta na stávající nastavení systému náhradní rodinné péče „Jak pohlížíte na ukotvení systému svěřování dětí do péče prarodičů? Jakou pomoc mohou členové rodiny vyhledat v případě nesnází? Jakým způsobem jsou prarodiče informováni o specifických problémech, které mohou s přijetím vnoučete nastat? Jak probíhá příprava prarodičů na přijetí dítěte do rodiny a jak se liší oproti přípravě pěstounů, kteří nejsou příbuzní dítěte?“.
3. **Otázky k dílčí výzkumné otázce-** zde budou obsaženy otázky týkající se přesahu do budoucna, možnosti mírnění rizik z pohledu pracovníků „Jaké kroky či změny je třeba podstoupit, aby se předešlo zmíněným rizikům? Kdo by měl být iniciátorem této změny? Kdo má kompetence/ kdo by měl mít možnost se na této změně participovat?“.

Tazatel si definuje pouze jádro otázek, které tvoří tzv. minimum informací, které musí být v rozhovoru zodpovězeny. Zpravidla však interview začíná přípravnou částí, ve které se tazatel nesnaží klást tyto hlavní otázky, ale pouze navázat bližší kontakt s účastníkem, navodit příjemnou atmosféru, získat souhlas s poskytnutím rozhovoru a skrze základní otázky se postupně dostávat do tématu. Teprve po této úvodní fázi tazatel postupně přechází k jádru otázek, které doprovází sada doplňujících a upřesňujících dotazů. Po získání dostatečného množství informací se tazatel s účastníkem postupně dostávají k závěrečné fázi a ukončení rozhovoru (Miovský, 2006, s. 159-174). Důležitým aspektem, který může ovlivnit hloubku a množství získaných dat, je sám tazatel, jeho věk, pohlaví, vzezření a vystupování, způsob, jakým vede celé interview a jedná s účastníkem. Je tedy možné získat na stejné otázky, různé odpovědi, které mohou následně působit zkreslení dat (Miovský, 2006, s. 162-163)

5.5 Metoda zpracování a fixace dat

Na schůzce s respondentem si se svolením respondenta, a po vysvětlení důvodu a podobě uchování dat, povedu audiozáznam celého našeho setkání, ze kterého následně vytvořím doslovný přepis rozhovoru. Dále je třeba rozhovor zakódovat pomocí metod axiálního kódování, neboli hledání vzorců a podobností v rozhovorech. Axiální kódování spočívá v pečlivém prostudování rozhovoru, který badatel rozčlení podle kódů, které lze ve větě či odstavci identifikovat jako například „vztah k matce“, „důvěra v OSPOD“ nebo „přínos případové konference“. Jak popisuje Hendl (2008, s. 248-250), badatel následně zjišťuje, že se určité kódy v rozhovorech opakují pravidelně a lze z nich tvořit kategorie a subkategorie. Po vydefinování těchto kategorií jako například „prevence rizik odebrání dětí z rodiny“ a subkategorií jako „role OSPOD před odebráním dítěte z rodiny“ badatel popíše a na základě získaných dat vytváří teorii. Badatel by se měl zásadně vyvarovat využívání kvantitativních metod a výroků.

S informacemi je důležité nakládat citlivě, uchovávat je po dobu jen nezbytně nutnou a na bezpečném místě. Pokud to povaha výzkumu nevyklučuje, měla by být data zobecňována či úplně anonymizována, aby nemohlo dojít k jejich zneužití. Během poskytování rozhovorů se součástí audiozáznamů stávají i citlivé informace o vnitřním fungování organizací a poskytování služeb, více než polovina respondentů si nepřeje být jmenována, z tohoto důvodu nejsou audiozáznamy ani přepisy rozhovorů součástí příloh. Jména respondentů nejsou nikde zaznamenána. Abych se vyhnula označování respondentů čísly „respondent 1, respondent 2“, použila jsem fiktivní jména a následné označení zkratkou „DO“, pro pracovníky doprovázejících organizací a zkratkou „OSPOD“, pro pracovníky orgánu sociálně právní ochrany dětí.

5.6 Etická pravidla výzkumu

Miovský (2006, s. 276- 291) ve své publikaci upozorňuje na nástrahy a etická dilemata, se kterými se výzkumník může potýkat v terénu a poukazuje na možná opatření, jak eliminovat výskyt těchto jevů na minimum. Vždy je třeba důsledně reflektovat vliv výzkumníka na prostředí, kde výzkum vykonává a vliv na osoby, se kterými bude výzkum vykonáván a naopak. Výzkumník, který chce získat validní data, by měl v respondentovi vzbuzovat důvěru, předem si stanovit a předvídat možné střety zájmů, které by mohly nastat a vystupovat neutrálně. Ve svém výzkumu jsem váhala, zda zaslat respondentům otázky předem, zda tím bude či nebude narušena validita dat. Otázky

nakonec byly poskytnuty předem pouze jednomu respondentovi, a to na základě jeho výslovného přání.

Etická pravidla je možné rozdělit do dvou skupin, a to na pravidla chránící účastníky výzkumného šetření a pravidla chránící výzkumníky samotné. Do první kategorie spadá povinnost získat informovaný souhlas respondenta s účastí ve výzkumu, pokud tomuto udělení souhlasu nebrání objektivní skutečnosti, které by ohrozily respondenta či výzkum. Tazatel se též dostává k osobním a citlivým údajům, kterými vždy musí nakládat dle zákona č. 101/ 2000 Sb., o ochraně osobních údajů a jejich uchování v informačních systémech. V souladu s tímto zákonem jsem postupovala během sběru dat i během jejich zpracování. Všechny rozhovory byly nahrávány pouze pod pořadovými čísly bez uvedených jmen či jakýchkoliv dalších indicií, které by neznámého čtenáře mohly dovést k identifikaci identity respondenta. Osobní údaje musí být uchovávány a zpracovány s nejvyšší možnou obezřetností a to pouze k účelům přímo sloužícím k výzkumu a odpovídajícím souhlasu respondenta. Po zpracování údajů, je vhodné tato data odstranit a zničit, aby nemohlo dojít k jejich dalšímu využití jinou osobou. Respondent také nikdy nesmí být výzkumem jakkoliv fyzicky, psychicky či morálně poškozen (Miovský, 2006, s. 276- 291). Obdobná pravidla platí též pro ochranu osoby výzkumníka. Dodržování těchto pravidel je stejně důležité, jako ochrana práv účastníků a zkušený výzkumník si je vědom nutnosti, reflektovat rizika, který ohrožují nejen účastníky, ale také jeho samotného. Výzkumník má, stejně jako respondent, právo ve kterékoliv části odstoupit od výzkumu, stejně jako právo na ochranu osobních údajů (Miovský, 2006, s. 276- 291).

5.7 Průběh výzkumu a jeho reflexe

Výzkum byl realizován od listopadu 2015 do února 2016 v Olomouci a reflektuje pomocí rozhovorů postoje a názory zástupců neziskových organizací, doprovázejících pěstounské rodiny, a pracovníků OSPOD. Rozhovory probíhaly z důvodu pracovních povinností a časových možností sociálních pracovníků v pracovních prostorách organizací a trvaly v rozmezí od 40 minut do 70 minut. Vždy bylo zajištěno soukromí a bezpečný prostor pro rozhovor. V rámci vyhledávání respondentů jsem oslovila více osob, ne ve všech případech se však podařilo rozhovor realizovat, někteří pracovníci se omluvili pro časovou vytíženost. Od počátku však pracovníci projevovali zájem o téma výzkumu jako o potřebné. Pozorovala jsem velký zájem o výsledky výzkumu ze strany sociálních pracovníků právě z důvodu, že se rozhovorů účastní jak pracovníci OSPOD,

tak pracovníci doprovázejících organizací a vzájemně si přejí znát stanovisko svých kolegů, aby jej mohli využít ve spolupráci.

V průběhu rozhovorů jsem se držela připravených okruhů a upravovala jsem otázky podle aktuálního směru rozhovoru. Rozhovory probíhaly v přívětivém ladění od počátečních obecných informací a postupovaly více do hloubky, pracovníci sami mluvili přímo k tématu, výstižně, své postřehy prokládali příběhy klientů, na kterých dokládali vyřčené skutečnosti. Pozorovala jsem i velkou podporu a pomoc během rozhovorů, kdy se pracovníci OSPOD a pracovníci doprovázejících organizací na sebe navzájem odkazovali a dávali mi rady, na co se mohu ještě zeptat. Některé otázky jsem následně využila v dalších rozhovorech a staly se pro mě velmi cenné. Díky této podpoře a ochotné spolupráci jsem získala cenná data, která mě velmi obohatila a věřím, budou cenné i pro respondenty.

5.8 Výsledky analýzy dat

Vzdělávání zprostředkovaných pěstounů a prarodičů

Jak u OSPOD, tak u doprovázejících organizací, tvoří prarodiče většinovou skupinu pěstounů. „*To je tak z 90 procent příbuzenská.*“ (Veronika, DO) „*Tak 80-90% našich pěstounských rodin jsou prarodiče.*“ (Anna, DO) Jedná se o velmi odlišnou skupinu pěstounů oproti zprostředkovaným pěstounům a to od samého počátku. „*To je prostě tak specifické...já jsem od začátku tvrdila, že by se to mělo jmenovat jinak...že by to neměla být pěstounská péče, ale mělo by to dostat nějaký jiný název. Protože de facto je to pořád v tom rodinném módu jo, kdežto profesionální pěstoun, zprostředkovaný, tak to je úplně cizí člověk, kterej vchází do života toho dítěte.*“ (Veronika, DO)

Běžní pěstouni prochází dlouhou procedurou testů, pohovorů, školení a šetření, které mají prověřit jejich motivaci, schopnost zajistit dítěti bezpečný a láskyplný domov, stejně jako praktické zázemí a schopnost vnímat dítě v jeho specifické situaci a porozumět jeho potřebám a chování. Oproti tomu prarodiče před umístěním dítěte do jejich péče tímto postupem neprocházejí. „*Oni do toho spadnou z ničeho nic, jsou akorát posouzeni psychologem, nějak jako krátce, jestli to tedy zvládnou nebo ne a tím to končí pro ně a jdou do toho procesu a nejsou zdaleka tak připraveni a vybaveni na to, že ty děcka jsou deprivovaní, mají poruchu attachmentu a je tam spousta dalších věcí, o kterých ti prarodiče vůbec nic netuší. A vychovávají je úplně stejně, jako ty svoje děti a to je špatný.*“ (Tereza, DO) Jedním z důvodů, může být i náhlost situace, za které se

dítě do rodiny dostává. „*Ti příbuzenští do toho většinou spadnou velmi rychle. Sice tu situaci znají, ale je to rozhodování ze dne na den, versus ten pěstoun, který se na to připravuje, je proškolen shora zdola, je testován shoda zdola, má pohovor a psychologický testy...*“ (Lenka, DO) „*Tady, když se v té rodině cokoliv stane, tak dochází k tomu, že příbuzní musí reagovat rychle. Bud' je to ústav nebo příbuzenská pěstounská péče.*“ (Sára, DO) Dalším příčinou absence těchto příprav pro prarodiče je rodině přisuzovaná přirozená schopnost, postarat se o svá vnoučata, bez zásahu vyšší moci, jak tomu bylo odpradávná.

Na rozdíl od zprostředkovaných pěstounů se tedy prarodiče připojují ke vzdělávání až po příchodu dítěte do rodiny, diskuze okolo odborných příprav prarodičů však není jednotná, stejně jako není jednotný názorový směr, kterým by se tato školení měla ubírat v budoucnu.

„*...je to velká bolest toho systému, že je problém se vzděláváním a že by měla existovat nějaká předchozí příprava a tak...*“ (Zuzana, OSPOD)

„*Mě to vzdělávání přijde jako trochu formální a hlavně to prověřování, jestli to prostředí je vhodné, a ne „fíknem ho tam a za dva tři roky uvidíme, že to nefunguje“. To už je pozdě.*“ (Lenka, DO)

„*Myslím si, že je obrovskou podporou toho, že oni mají povinnost ve vzdělávání, musí plnit povinnost jako ti profesionální... ty babičky a dědečci se dostávají k novým informacím a když jsou dobře nastavení, jakože se otevřou, tak se jim podaří někam posunout. A to zažíváme. Opravdu, já pracuju teď třetím rokem a vidím ty výsledky. Mají zájem, a že se opravdu mění. Jak se říká, starého psa novým kouskům nenaučíš... není to pravda. Když ten člověk je otevřen, dá se to a jim to hrozně pomáhá.*“ (Veronika, DO)

„*Málokdy jsou tak sdílní, že by se chtěli dozvědět něco dál, takže to s nimi neděláme a myslím, že ani z jejich strany by nebyl zájem...Ty kurzy směřujeme na to, kde vidíme největší problém. Ale že bych si všimla nějakého posunu, to se říct nedá, i když byli tady na několikahodinovém kurzu. To jsem si nevšimla bohužel...Většinou je to tak, že musí...Takže mi přijde, že spíš je to tak, aby to bylo splněný.*“ (Anna, DO)

Navzdory rozdílným názorům ohledně kvality, efektivity a dalšímu směru vzdělávání, zůstává společná shoda v tématu osobního přínosu vzdělávání pro prarodiče jako osobu,

který se díky setkávání s dalšími prarodiči dostává z izolace, kam se mnohdy dostal péčí o dítě, které vyžadovalo úplnou změnu jeho životních návyků a mnohdy i přátel. Prarodič může být díky seminářům a setkáním součástí skupiny osob, které prožívají podobné osudy, může sdílet své trápení i radosti, nacházet přátele a hledat povzbuzení. Mnozí se aktivně zapojují sami či s dětmi například do svépomocných skupin, ve kterých nacházejí někteří podporu, jiní pochopení či uvědomění.

Prarodič vychovatelem

Být prarodičem vychovatelem s sebou nese četná specifika, mnohá působí na dítě i prarodiče pozitivně, mnohá negativně a na mnohá z nich panuje zcela odlišný názor v diskuzi.

Mezi nejčastěji zmiňovaná úskalí péče prarodičů patří zaprvé velký mezigenerační rozdíl mezi dítětem a prarodičem a za druhé promíchání rolí prarodiče a rodiče v jedné osobě. Prarodiče, ve chvíli, kdy dostávají dítě do péče, se už nachází v pokročilém věku a mnoho věcí, které v době svého prvního rodičovství zvládali bez obtíží, se najednou může jevit velmi náročnými, například trávení volného času s dětmi, naplňování zájmů a potřeb dítěte. Prarodič už nemusí mít tolik energie, ale také se mohou projevit zdravotní komplikace spojené s věkem jako bolestivost kloubů, obtíže s pohybem či pamětí, což jej může limitovat v naplnění potřeb dítěte, které vývojově k jeho věku patří. *„Já bych téměř řekla, že prarodiče by neměli dostávat malé děti do toho roku nebo do tří let. Tam je velká pravděpodobnost selhání. A to jsou pak tak strašný situace, když to dítě tu babičku miluje a zároveň se o ni bojí deno denně, že umře. A jemu vlastně pocitově umírá máma.“* (Lenka, DO)

Silné citové pouto mezi dítětem a prarodiči bývá označováno jako největší přednost příbuzenské pěstounské péče, neboť dítě je ve známém prostředí a s lidmi, které zná a má rádo, někteří sociální pracovníci však upozorňují na častý jev, kterým je snížená schopnost dětí zapadnout do kolektivu svých vrstevníků. *„Oni, jak jsou hodně s těma prarodičema k sobě fixovaní a ti prarodiče se hodně bojí o ty děti. Málo je pouští, nemají tu potřebu, takže u těch dětí hodně řešíme tohle, že špatně zapadají do kolektivu a tak.“* (Anna, DO)

Jedním z obtížných období se pro prarodiče může stát období puberty dítěte *„to dítě už je v pubertě a ten rodič nebo náhradní rodič to nezvládá vzhledem k věku... v pubertě*

jako psychologicky a vývojově nastává ta nenávisť či touha, dělat všechno jinak, že už je dospělej...“ (Lenka, DO), děti si tvoří svou identitu, mnohdy je toto období provázeno výchovnými problémy i ve škole. Jindy zase může období puberty být klíčovým okamžikem, kdy se rodina spojí více, než kdykoliv předtím „možná naopak ty děti tam mají větší vděčnost, za to, že můžou žít s babičkou a dědou, je tam ta užší vazba, někdy mi přijde, že se i víc dají k sobě a že se to překlene v to, že to nejsou rozežraný děcka, které si uvědomují, že ten prarodič je ten, který mi pomohl v tom životě, ale taky se stane, že ty hormony udělají své.“ (Veronika, DO)

Mnoho dětí, které jsou v péči prarodičů, má v období puberty tendenci zjišťovat informace o svých rodičích, případně s nimi navazovat vztah a setkávat se s nimi. Rodinná historie však bývá zpravidla zatěžkána rodinnými konflikty mezi prarodiči a rodiči, kteří spolu vůbec nemluví či se hádají. Nezřídla je dítě používáno jako třetí osoba mezi dvěma hádajícími se stranami a neví, jak se v danou chvíli zachovat. Prarodiče vyčítají svému dítěti, že se nedokáže postarat o své vlastní dítě, že dítě opustilo, mnohdy jsou křivdy a dlouhodobě neřešené spory v rodině, táhnoucí se z dětství rodičů dítěte. „*Takže tam je to celá rodinná historie, kde se může nahrnout Bůh ví co všechno...Bůh ví jaké křivdy, což není vidět, ale nicméně je to tam. Ten začátek vypadá jakoby jednodušší, protože to dítě jde to známého prostředí, ale jinak je to těžší.*“ (Karolína, OSPOD)

„Velmi často se ale setkávám s tím, že ta babička zakazuje se stýkat s tím druhým, i když se to dítě chce vidět, protože se kdysi nějak pohádali nebo něco. Nedokáží mít ten náhled. Ti pěstouni¹ dítěti umožní udržovat kontakt s tou rodinou, protože tam není žádný vztah, nejsou tam předešlé konflikty.“ (Lenka, DO) Nejedná se však o pravidlo, existuje i velké množství rodin, kde kontakt dětí s rodiči funguje, názory jsou v tomto tématu velmi odlišné a diskutované. „*Znám zprostředkované rodiny, kde ty děti neviděly svou rodinu. U té příbuzenské to funguje docela. U našich dětí jsem se s tím ještě nesešla, tam to vždycky nějak funguje, ten kontakt s biologickou rodinou probíhá, pokud rodiče žijou.*“ (Anna, DO)

Dalším velkým tématem, které prostupovalo rozhovory se sociálními pracovníky, bylo opakování výchovných vzorců chování, kdy prarodiče určitým způsobem vedli a vychovávali své dítě, někteří z nich ve výchově selhali a následně jejich děti přebírají

¹ Zprostředkovaní pěstouni- poznámka autora

stejně vzorce chování a opět selhávají ve výchově vlastních dětí. „V 99,9% ty babičky selhaly ve výchově svých vlastních dětí anebo třeba jejich manžel.“ (Lenka, DO) Děti jsou na základě nevhodné péče o ně odebrány rodičům a umístěny do péče prarodičů, kteří však vychovávají vnouče stejně či podobně, jako vychovávaly své vlastní děti, což vede k opakování a předávání nefunkčních vzorců výchovy od prarodičů k vnoučeti, i přesto, že děti byly do péče příbuzných umístěny právě pro nevyhovující výchovu v rodině. „No tam ty prarodiče vychovávají ty děti stejně, jako vychovávali svoje vlastní děčka a tak může být problém v tom, že to dítě vlastně, který vychovali, se nějak není schopno postarat o to vnouče, takže tam je nějaký ten model výchovy, který si přenáší dál vlastně.“ (Tereza, DO) Další popisovanou reakcí prarodičů bývá úpěnlivá snaha prarodiče, který se zlobí na své dítě, které selhalo ve výchově, vychovávat vnouče úplně jinak a snažit se jej ochránit od vlivů, kvůli kterým jejich rodič selhal, což někdy vede k přesně opačnému efektu, než jaký prarodič zamýšlel. „Kdy ta dcera, budu mluvit v první osobě, když mi padla do drogové závislosti, tak já se budu úzkostně starat, aby mi to dítě se nějak nedostalo k tomu, a tím dělám úplně stejnej kroužek. Tím, jak jsem úzkostná a svazuju ho tím, tak to dítě v té pubertě se to toho opře...často se to opakuje ten stejný scénář, takže to je taky jedno z úskalí.“ (Veronika, DO)

Prarodiče na sebe tedy berou znovu tíhu rodičovství a musejí se vyrovnávat se změnou role, kterou do této doby zastávali. Najednou nejsou pro dítě babičky a dědečkové, ale znovu rodiče vychovatelé, což dle zkušeností, sdílených v rozhovorech, působí velké obtíže. Prarodiče musí ze dne na den úplně změnit přístup k dítěti, které bylo to té doby zvyklé vnímat je jako babičky a dědečky, ale najednou se z nich stávají znovu vychovatelé, kteří musí dítě vést, ukazovat mu hranice a pravidla. Někdy se tak stává, že prarodič je sice oficiálně v roli rodiče vychovatele, ale svým chováním dál zůstává v roli prarodiče, který dítěti dává velmi široké hranice. „Takže s tím se potýkáme úplně nejčastěji. Babička místo, aby vychovávala, tak rozmazluje.“ (Anna, DO) Situace se tak stává náročnou jak pro děti, tak i pro rodiče, kteří již byli zvyklí na jiný životní styl a nyní se musí v roli vychovatele denně připravovat s dítětem do školy, chystat mu svačiny, doprovázet na kroužky, být opět aktivními rodiči, což však mnohdy limituje zdravotní stav prarodiče a další okolnosti. Pro prarodiče se tak situace stává náročná jak fyzicky, tak i psychicky. „Ta babička je sice babička a citově je naladěná jako babička, ale má roli matky a v tom je ten hroznej konflikt. Role babičky a matky zároveň. Málokdo si to ustojí, je to hodně náročný.“ (Lenka, DO) V tomto směru se snaží

pracovníci prarodičům ulehčit jejich roli nabídkou doučování, finanční podporu kroužků pro děti, doprovázení dětí dobrovolníky a dalšími aktivitami a nabídkami.

Účastníci rozhovorů též ve velké míře hovořili o pocitech, doprovázejících a ovlivňujících pěstounskou péči prarodičů, kdy prarodiče trpí pocity viny a výčitkami z vlastního selhání, které způsobilo, že jejich dítě upadlo do závislosti nebo se z jiného důvodu nebylo schopno postarat o svoje děti. Přemítají, co mohli udělat jinak, co měli udělat a co vše by se tím změnilo, nachází sami v sobě příčiny selhání svých dětí, někdy tyto stavy doprovází pocit vzteku na vlastní děti a vyvolávají rozepře, jindy potřebu odčinit vlastní chyby a vnitřní povinnost, postarat se o vnoučata, někdy i za hranice svých sil a schopností. To však mnohdy vede k dalšímu selhávání, neboť prarodič nemá energii či schopnosti o dítě pečovat, i přes veškerou vůli a snahu.

„Oni to vnímají i jako svoje vlastní selhání, že ty jejich děti špatně postavili do života, a že ti teď nedokážou dobře pečovat o ty svoje děti a že kdyby to udělali asi jinak, teď jsou tam ty pochyby, že kdyby tohle, tak by to bylo možná jinak... a jsou citově zaangażovaní i k těm svým vnukům víc, protože je vnímají jako chudáky, kteří přišli o rodiče, kteří je nedokázali vychovat, tak je to takový propletenec a není to šťastné. To není moc šťastné, tyhle příbuzenské pěstounské péče... To je prostě věc, kterou přijmou jako svůj životní úděl. To je takový to, že jsou často trpitelé a musí to prostě vydržet, a když už se to takhle stalo, tak proto já musím odčinit ty chyby svého dítěte a musím to teda vydržet.“
(Tereza, DO)

„Jsou zatíženi vinou, svoji vinou, že dítě selhalo, nestará se o to vnouče a tam se to promítá potom i do té výchovy. Osvícené je i to, když ten rodiče, pomine tu morálku a etiku, to „dítě je mé krve“ a řekne, že na to nestačí.“ (Veronika, DO)

Mnohdy z důvodu věku i pocitu přirozené schopnosti, postarat se o svou rodinu, mohou být prarodiče méně otevření novým změnám, které s sebou výchova vnoučete nese *„...ale je už o hodně těžší, aby udělali nějakou změnu na sobě, aby začali s nima jinak komunikovat, jinak nastavili pravidla, změnu v chování na sobě...jak mluví, co dělají a tak...protože starší člověk se hůř mění než třicátník nebo čtyřicátník... já v tom vidím hodně tu věkovou, když už se to blíží k té sedmdesátce, tak už začínají být téměř nemožné ty změny.“* (Lenka, DO). V tomto směru se pracovníci snaží prarodiče podpořit, hovořit s nimi i s dětmi o obtížích, za pomoci pracovníků i dobrovolníků, nacházet způsob, jak dětem dosytit potřeby, které jim prarodiče nemohou sami

nabídnout nebo je to pro ně obtížné, patří sem například finanční podpora volnočasových aktivit, doprovázení do kroužků, víkendové i delší tábory a další podpůrné akce. Ve zkušenosti sociálních pracovníků s otevřeností prarodiče vůči pomoci organizace a pomoci na změně životního stylu se názory různí.

„Myslím si, že jsou spíše rádi, že je to někdo, kdo jim teda pomůže ty věci řešit, protože jsou často bezradní a děti jsou často problémové. Jsou takoví jako, že „přijďte k nám zase, my vám jako rádi ukážeme, jak to děláme...“ A ty babičky zase jako ještě víc.“
(Sára, DO)

„Minimálně jednou za dva měsíce se musíme vidět, ale většinou častěji, když něco řešíme. Ale málokdy se stává, že by chtěl pěstoun ten častější kontakt u mých rodin.“
(Anna, DO)

Mnohá z těchto rizik jsou specifická pouze pro rodiny, kam byly děti umístěny pro nestandardní chování rodiče, u rodin, kde prarodiče vychovávají děti, jejichž rodiče zemřeli či jsou vážně nemocní, ale předtím byly vychovávány v příznivém prostředí, se vůbec nevyskytují.

Potřeba změny

Ještě v relativně nedávné době byl trend svěřování dětí do péče přesně opačný, než dnes a prarodiče nebyli stavěni na první místo, mnoho dětí bylo umístěno v ústavních zařízeních či obdobných objektech. V posledních letech se snaha, omezit umístování dětí do ústavní péče, dostala do popředí diskuzí, čímž se zvýšila i potřeba hledat alternativu, jak dát dítěti možnost vyrůstat v prostředí, co nejbližší své rodině. Tím se dostali do popředí prarodiče, kteří dnes tvoří většinou skupinu pěstounů. Ač v obecném pohledu nikdo nezpochybnuje pozitivní dopad této změny, stále je zde velký prostor pro zlepšení. *„Je to oblast, která je strašně specifická a prostě není dořešená, proto, jak jsem psala, že jsem ráda, že se tomu někdo věnuje, protože to je tak specifická skupina, na kterou se zapomíná v tom pěstounství, není to dobře uchopený. Celý je to takový, ne asi úplně šťastný“* (Sára, DO)

Pohled na celý institut pěstounské péče prarodičů se mnohdy vyznačuje obavami a skepsí, neboť sociální pracovníci si uvědomují nedostatky systému, nejsou však schopni je odbourat. *„Souady automaticky dávají děti těm babičkám...moc nerozumím, proč by se*

to dítě mělo automaticky dávat k prarodičům. Jako za odměnu? Jen za to, že se v té rodině narodilo?“ (Lenka, DO)

Příbuzenské pěstounské péči bývá vyčítáno, že je až příliš vystavena na vztahu prarodičů a dětí a nejsou již tolik zohledňovány další faktory, jako je věk pěstouna či jeho schopnost se o dítě plnohodnotně postarat. Mezi hlavní obavy patří právě opakování nefunkčních výchovných vzorců, mísení role prarodičů a zároveň rodičů, fyzický i psychický stav prarodiče, nepříznivá rodinná historie či absence kontroly finančních prostředků, určených na péči o dítě „...kolik příbuzných podléhá exekuci a není kontrola a je pravda, že to je velká bolest příbuzenské pěstounské péče, kontrola finančních prostředků, které jsou dítěte. Že tam nemáme žádné mechanismy, které by mohly ochránit to dítě.“ (Zuzana, OSPOD) Jedním z navrhovaných východisek je umístování dětí do péče zprostředkovaných, proškolených pěstounů, kterých je však v tuto chvíli velice málo oproti počtu dětí, které potřebují náhradní rodinu. Hlavním důvodem upřednostnění zprostředkovaných pěstounů je jejich předcházející vzdělávání, lepší připravenost na příchod a adaptaci dítěte do rodiny a nespjatost s rodinnou historií dítěte, která může prarodiče limitovat v posunu od minulosti k budoucnosti. Prarodiče pak mají možnost zůstat ve své roli prarodiče a dále pro dítě být tou babičkou a dědečkem, jakými jsou prarodiče pro ostatní děti. „Někdy je víc škody než užítku v té pěstounské péči. Otázka je teď, jestli ústav nebo špatnou příbuzenskou pěstounskou péči. Špatný je, že pěstounů dlouhodobých je hrozně málo, těch profí. Kdyby byli, tak si myslím, že to je lepší, kdyby dítě dostalo jinýho pěstouna a babička zůstala babičkou.“ (Tereza, DO) „Ted’ čtete ty příběhy, třeba těch, kteří byli u příbuzných, a pak to v pubertě bouchlo a říkáte si, kdyby tady bylo třeba víc těch pěstounů, tak ty děti nemusely tak dopadnout a protože nemáte možnost to ovlivnit, tak vás to trápí.“ (Zuzana, OSPOD)

Další velký důraz je kladen na kroky, předcházející odebrání dítěte z rodiny, kam spadá podpora prarodinné politiky, sanace rodiny a celková podpora rodiny, během období, které je již pro rodinu ohrožující, ne však nezvratné, a pokud již hrozí odebrání dětí z rodiny, je zde tlak na podrobnější prověřování rodinných příslušníků jako potenciálních vychovatelů dítěte. V praxi však není v silách OSPOD, zajistit péči o rodinu již od počátku v dostačující míře a neziskové organizace nedisponují dostatečnými prostředky, aby potřebu dokázaly doplnit. „Já vidím prostor pro zlepšení v prevenci, aby k tomu vůbec nemuselo docházet, ale na tu sanaci opravdu není na

OSPODu prostor... a tady je taky ted' velkej boom pěstounství a náhradní rodinné péče, takže do toho se nalily obrovský peníze, ale možná, že část těch peněz by se mohla nalít do těch organizací, aby nemusely těžce žádat granty.“ (Lucie, OSPOD) Nejen kvůli nedostatku zprostředkovaných pěstounů či překotné situaci, během které se dítě dostává do rodiny, je velice těžké, věnovat více času prověřování rodinných příslušníků, jak je tomu u pěstounů zprostředkovaných. „Dalo by se to zjednodušit tím, že se bude víc dbát na to, komu se bude to dítě dávat. Jako ano, oslovení té biologické rodiny jako má přednost, ale zohledňovat věk a jak je to v té rodině nastavený. Dát babičce šanci být tou skutečnou babičkou.“ (Lenka, DO)

Mezi sociálními pracovníky však nevznikají pouze připomínky ke stávajícímu nastavení příbuzenské pěstounské péče, mnozí se účastní setkání pracovních skupin, workshopů, seminářů a diskuzí, za účelem sdílení námitek a hledání cest a nových řešení. Mnoho z těchto připomínek je již v tuto chvíli součástí novely zákona o sociálně právní ochraně dětí z roku 2013, další na své prosazení teprve čekají. V tuto chvíli se sociální pracovníci snaží rizika, která u příbuzenské pěstounské péče nahlíží, minimalizovat či odstraňovat pomocí rozličných nástrojů a technik.

Součástí výzkumu bylo, kromě zmapování rizik při svěřování dětí do péče prarodičů, také identifikování kroků, které sociální pracovníci nahlíží jako potřebné, aby byla tato rizika zmírněna či odstraněna. Všichni sociální pracovníci nezávisle na sobě upozorňují, nejen na potřebu změny v různých oblastech, ale také na nástroje, které již v současné situaci využívají či zavádí do praxe a od kterých tyto výsledky očekávají. Dodnes nejpoužívanějším nástrojem pozitivní změny byly případové konference a tvoření individuálních plánů, nyní se jako obdoba případových konferencí začínají rozšiřovat konference rodinné. „Tam je většinou krizová doba, kdy se uvažuje, že dítě půjde jinam, a když se tohle podaří, tak...většinou je ta rodina hrozně rozbitá, ti prarodiče, strýčkové, přátelé...a když se tohle podaří spojit, tak to už je půlka cesty a oni, když se propojí, tak už si to nenechají vzít, už to nepustí. Protože oni už si zažili, že to umí řešit a že to dopadlo dobře, takže oni už si ten samoléčící systém dokážou zachovat, nenechají si to přeci zase rozbit.“ (Veronika, DO)

Pro děti i prarodiče je důležité hledání své identity v nových rolích, do kterých se dostali a také vyrovnání se s novou situací. Mnohé děti i prarodiče aktivně využívají setkávání svépomocných skupin, v rámci kterých mohou sdílet své radosti i strasti,

hledat společná řešení či podporu dalších osob, které si procházejí podobnou životní situací. „...ty děti najednou jsou v pro ně bezpečným prostředí. Oni si najednou nemusí hrát, že žijí s maminkou, že maminka je někde na výletě nebo pracovně někde...“ (Karolína, OSPOD) „...oni se podporují, oni se uznávají, protože tomu rozumí a ani oni si nemusí na nic hrát, klidně to tam řeknou...“ (Lucie, OSPOD)

Pozitivní ohlasy, převážně od prarodičů, se ozývají na možnost konzultace s psychologem či terapeutem. „Další věci, co zase je pro jejich nějakou psychohygienu, tak jednak jsou přednášky, který mají zacílený na sebe, jak o sebe pečovat, jak tu psychologii řešit, muzikoterapie, relaxace, odborné přednášky, canisterapie a podobně. Celý systém je postavený na to, že to dítě musí dostat maximum a ten pěstoun z toho nějak vypadává, a proto se snažíme zacílit i na jejich potřeby.“ (Sára, DO)

Výhody pěstounské péče prarodičů

Na předchozích stránkách bylo nastíněno mnoho rizik, která vyplynula z rozhovorů a popsání potřeb změny, které pracovníci nahlíží jako důležité v oblasti pěstounské péče vykonávané prarodiči. V této podobě by však výsledky výzkumu mohly působit více skepticky, než tomu bylo ve skutečnosti a zkreslovat celkový koncept rozhovorů. Považuji proto za důležité zmínit, že i přesto, že rozhovory byly zaměřené na mapování rizik, přesto v nich zaznívaly i přednosti, pozitiva a jedinečnost pěstounské péče prarodičů. Považuji tedy pro úplnost obrazu výzkumu za důležité, zmínit v krátkosti i tuto kapitolu, přesto, že se přímo neváže k výzkumné otázce.

Mnoho výše popsaných situací a jevů může na rodinu působit jak pozitivně, tak i negativně a to, co v jedné rodině působí obtíže, může druhou rodinu spojovat. Jako nejdůležitější argument, proč dítě svěřovat do péče prarodičů, je citová navázanost mezi dítětem a prarodičem. Ve většině případu prarodič dítě zná od narození a nějakým způsobem figuroval ve výchově již dříve. „Výhoda je taky v tom, že ty rodiny se znají, takže tam jdou informace o zdravotním stavu, o celkovém postavení toho dítěte, takže tyhle informace pěstouni mají, na rozdíl od těch zprostředkovaných, kde vlastně pěstouni dostanou informace jen zprostředkovaně a jen takové, které máme my a my nemusíme mít úplně všechny.“ (Karolína, OSPOD)

Děti mnohdy trávily u prarodičů prázdniny, znají i domácí prostředí prarodičů. Ve chvíli, kdy se situace v rodině dítěte začala horšit, byli to právě prarodiče, kdo jako

první přispěchali na pomoc a postupně pomáhali a přebírali výchovu dítěte. Ve chvíli, kdy tedy musí dojít k umístění dítěte do výchovně vhodnějšího prostředí, se může jednat v některých rodinách spíše o formalitu, neboť prarodiče o dítě již dávno neoficiálně pečují nebo je to pro děti alespoň menší šok a změna, než kdyby byly umístěny do péče cizí osoby. „*Tam jsou velká úskalí, ale zase se to vyrovnává tím, že to dítě je v tom domácím rodinném prostředí, že je furt v tom kruhu rodiny a může, když jsou rodiče osvícení, mít tu síť těch tetiček a strýčků, kteří kompenzují tomu dítěti ten příliv energie. U těch prarodičů to je, jako když máte babičku s dědečkem, které znáte a teď třeba vám rodiče museli na dva měsíce někam odjet. Tak jak se budete cítit. Jdete domů. Znáte babičku, znáte dědečka, to neprožíváte, že jo, bude vám smutno, chtěla byste být s mámou, tátou, ale není to šok.*“ (Veronika, DO) Dítě si nadále může udržet kontakt nejen se svými rodiči, ale také s celou širší rodinou, což je velmi důležité v procesu vytváření identity dítěte, vědomí „kdo jsem“ a „kam patřím“. „*Jsou to pořád ty kořeny, ty jsme si nevybrali, ale máme je a je to hodně důležitý pro to dítě, které může být nějakým způsobem narušené. Je pro něj důležité někam patřit a právě proto se dává přednost příbuzným.*“ (Karolína, OSPOD)

5.9 Shrnutí analýzy dat a diskuze

Výše byla rozepsána jednotlivá zjištění z výzkumu, v této kapitole shrnu výsledky výzkumu a porovnám je s dalšími výzkumy na toto téma. Hlavní výzkumná otázka zněla „**Jaká rizika pozorují sociální pracovníci při svěřování dětí do pěstounské péče prarodičům?**“ a dílčí otázka „**Jaké kroky sociální pracovníci nahlíží jako potřebné, aby tato nahlížená rizika mohla být zmírněna či odstraněna?**“

Mezi nejčastěji zmiňovaná rizika, která zazněla ve výzkumu, patří vyšší věk pěstouna, který, ve svém důsledku, může snižovat kvalitu poskytované péče, neboť prarodič nemusí mít dostatek energie na východu vnoučete. Věk mohou doprovázet přibývajících zdravotní obtíže a potřeba uzpůsobit životní styl věku prarodiče, což však nemusí být naplňující pro dítě, které má vývojově odlišné potřeby, obzvláště období puberty dítěte je pro prarodiče velice náročné. Dalším zmiňovaným rizikem je spjatost prarodičů s rodinnou historií dítěte, prarodiče jsou v situaci citově angažovaní a nemusí být nestranní, často se vyskytují spory mezi prarodiči a rodiči, což ovlivňuje výchovu prarodičů a někdy i možnost styku dítěte s jeho rodiči. Velmi často se též v rodině opakují stejné nefunkční vzorce chování, které se předávají přes generace a pokud je dítě v péči prarodičů, opět na něj mohou negativně působit. Prarodiče s příchodem

dítěte do rodiny najednou zastávají pro dítě jak roli babičky či dědečka, tak roli rodičů, kteří mají dítě vychovávat. Tyto role jsou často v konfliktu a kladou na prarodiče velké nároky, jak po fyzické stránce, tak i po psychické. Prarodiče mnohdy o dítě pečují i přesto, že na východu již nestačí, neboť cítí pocit viny a selhání ve výchově svých vlastních dětí a touto cestou se snaží situaci zachránit. Velmi odlišné je též vzdělávání prarodičů, které mnozí sociální pracovníci označují jako jedno z rizik, právě pro jeho nedostatečnost a nepřizpůsobení specifické skupině prarodičů.

Když sociální pracovníci hovořili o potřebě změny, zmiňovali především potřebu změny ve školení pro prarodiče a práci s rodinou ještě před odebráním dítěte z rodiny, potřeby větší investice do prevence a sanace rodiny, aby se omezila potřeba, hledat pro děti novou rodinu, s čímž souvisí i potřeba vyšší finanční podpory neziskových organizací, které by mohly tyto aktivity vykonávat a dále rozvoj nástrojů, které mohou rodinám pomoci, jako zmiňované rodinné konference či svépomocné skupiny pro prarodiče i děti. Pokud je nutné dítě umístit do nové rodiny, měli by být prarodiče více prověřováni, zda jsou schopni se o dítě plnohodnotně postarat.

Možné využití výsledků výzkumu v praxi vidím ve sdílení tohoto materiálu mezi dotazované pracovníky doprovázejících organizací a OSPOD. Přínos výzkumu vidím v tom, že zahrnuje názory obou zmíněných skupin pracovníků, kteří směřují ke stejnému cíli, avšak za pomoci odlišných metod a nástrojů, porovnání názorů obou skupin vedle sebe, tak může být přínosné v komunikaci mezi těmito dvěma skupinami či pro navázání výzkumů dalších studentů na tento výzkum.

Limity výzkumu vidím v samotné metodě kvalitativního sběru dat, neboť se již z povahy výzkumu jedná o subjektivní názory, které tudíž nelze zobecnit. Výzkum je též velmi malého rozsahu, jeho výsledky tak mohou být zkreslené počtem dotazovaných i prostředím, ve kterém byl proveden. Pro získání obecnějších dat by tak bylo zapotřebí zahrnout do výzkumu větší množství pracovníků, případně prověřit získaná data z pohledu prarodičů či dětí a porovnat, zda se názorově shodují či odlišují.

Výzkumná otázka byla položena tak, aby mapovala rizika, s odstupem času bych volila položení otázky obecněji na posouzení svěřování dětí do péče prarodičům, čímž by pracovníci měli větší prostor si zvolit, zda budou hovořit o přínosech či nástrahách. Znění výsledků by pak mohlo být značně odlišné. Rozhovory byly pořízeny v průběhu

několika týdnů, během této doby se proměnilo znění některých otázek v rozhovoru, což může mít též vliv na výsledek výzkumu.

Závěry výzkumu kopírují a potvrzují mapování specifík a potřeb příbuzenských pěstounů, které během několikaleté praxe až do roku 2009 shromáždilo sdružení Rozum a Cit (Hanušová, Jeníčková, Uhlířová, 2009), odlišuje se však ve dvou bodech a těmi jsou „finance pěstouna“ a „odlehčovací služby pro pěstouny“. Dle výsledků mapování potřeb je jedním z nejpodstatnějších rizik, tíživá finanční situace příbuzenských pěstounů, kteří mnohdy nedokážou po finanční stránce zajistit potřeby dětí, neboť neví, že pokud pečují o vnoučata, mohou být vedeni jako pěstouni, na základě tohoto zjištění vyšlo mnoho publikací pro prarodiče o jejich právech a možnostech. Dále výzkum zmiňuje velkou potřebu podpory odlehčovacích služeb pro pěstouny, o čemž se mé výsledky výzkumu nezmiňují. Obdobný výzkum v rámci diplomové práce (Skružná, 2014), avšak zkoumán mezi prarodiči, rizika mého výzkumu nepotvrdil, prarodiče neshledávali výchovu dětí vůbec zatěžující, naopak uváděli, že nyní se mohou věnovat péči s větší rozvahou i intenzitou. Trápil je spíše pocit, že i přes veškerou snahu, nemohou nahradit lásku rodičů. Oproti tomu výzkum v rámci diplomové práce Lucie Kabotové (2015), vedený jak mezi prarodiči, tak i mezi pracovníky OSPOD v Ostravsko-Karvinsku, se s výsledky mého výzkumu shoduje, navíc zde prarodiče zmiňují pouze vyšší potřebu finanční podpory.

Závěr

Bakalářská práce se věnuje tématu pěstounské péče vykonávané prarodiči dítěte a jejím cílem je identifikovat rizika při svěřování dětí do pěstounské péče prarodičů. Práce je rozdělena do dvou oddílů a to na část teoretickou a výzkumnou. V teoretické části je nejprve popsáno, proč je vůbec třeba se tématu věnovat, co pro člověka znamená rodina a proč je třeba ji nahrazovat typem péče, co nejpodobnějším rodinnému prostředí. Následně práce vymezuje náhradní rodinou péči a ukotvení příbuzenské pěstounské péče, v této části jsou rozpracována specifika příbuzenské pěstounské péče a následně je zde vymezeno místo sociální práce včetně nástrojů, které pomáhají podporovat ohroženou rodinu během celého procesu umístění dítěte k prarodičům. Teoretická část práce vychází z aktuálních vědeckých poznatků a čerpá nejen z odborné knižní literatury, ale ve velké míře také z příspěvků konferencí a sborníků. Výzkumná část práce obsahuje výzkum, mapující tato rizika. Jako výzkumnou metodu využívá kvalitativního šetření mezi sociálními pracovníky orgánu sociálně právní ochrany dětí a doprovázejících neziskových organizací. Výzkum je zpracován metodou polostrukturovaných rozhovorů a následně vyhodnocen pomocí axiálního kódování.

Z výzkumu vyplývá, že pěstounská péče prarodičů je skutečně velmi specifická a nese s sebou řadu rizik, která vyplývají například z věku, zdravotního stavu, odborné způsobilosti či emocionální angažovanosti prarodiče na péči. Výzkum následně popisuje potřeby změny, které sociální pracovníci nahlíží jako potřebné, aby rizika byla zmírněna či odstraněna i nástroje, které k této změně aktivně využívají již v tuto chvíli. Výsledky výzkumu jsou nejprve detailně rozepsány v kapitole „výsledky analýzy dat“ a následně shrnuty a okomentovány v kapitole „shrnutí analýzy dat a diskuze“, zde jsou též nastíněny limity výzkumu a možné využití dat z výzkumu v praxi.

Z výsledků výzkumu mohou čerpat jak respondenti výzkumu, kterým budou výsledky poskytnuty k dispozici, tak studenti při psaní závěrečných prací na obdobné téma.

Použité zkratky

OSPOD- orgán sociálně právní ochrany dětí

Použitá literatura

Knížní zdroje

1. Gabriel Z., Novák T., (2008). *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada.
2. Hendl J. (2008). *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál
3. Matějček Z. (1994). *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál.
4. Matějček Z. a kol. (1999). *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál.
5. Matějček Z., Dytrych Z., (1997). *Radosti a strasti prarodičů aneb když máme vnoučata*. Praha: GradaPublishing.
6. Matoušek O., Pazlarová H., (2010). *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál.
7. Miovský M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: GradaPublishing, a.s.
8. Nožářová J. (2012). *Náhradní rodinná péče*. Praha: Linde.
9. Očenášková V., Sobotková I. (2013). *Pěstounská péče očima dospělých, kteří v ní vyrostli: trendy vs. zkušenosti*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta.
10. Strauss A., Corbinová J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
11. Uhlířová a kol. (2010). *Dítě ve výchově příbuzných*. Praha: Rozum a cit.
12. Vodáčková D. a kol. (2002). *Krizová intervence. Krize v životě člověka. Formy krizové pomoci a služeb*. Praha: Portál.
13. Zezulová D. (2012). *Pěstounská péče a adopce*. Praha: Portál.

Periodika, studie, metodiky, sborníky a odborné články

14. Čeledová L., Kuželová H., Ptáček R., (2011). *Vývoj dětí v náhradních formách péče*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.

15. Hanušová L., Jeníčková N., Uhlířová V. (2009). „Problematika příbuzenského náhradního rodičovství“ *Konferenční příspěvek Mezinárodní konference Problémy současné rodiny a náhradní rodinné péče.*
16. Kabotová L. (2015) *Problematika pěstounské péče realizované příbuznými osobami* (Diplomová práce). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
17. Kalábová S., Štěrbová D.,(2007). „Přístup sociálního pracovníka k dětem“. *Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z VII. celostátního semináře NRP.* Brno: Triada.
18. Kalábová S., Štěrbová D.,(2009). „Dítě v péči prarodičů a jiných příbuzných“. *Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z IX. celostátního semináře NRP.* Brno: Triada.
19. Knížková Z. (2015). „Výhody a nevýhody příbuzenské pěstounské péče“. *Průvodce náhradní rodinnou péčí.* 6/2015, s. 21.
20. Nadační fond J&T (2014). *Náhradní rodinná péče vykonávaná příbuznými dítěte. Metodická příručka.* Praha: Nadační fond J&T
21. Rotreklová E. (2007). „Aktuální otázky náhradní rodinné péče: pěstounská péče- rizika, možnosti, vize“. *Aktuální otázky náhradní rodinné péče. Sborník z VII. celostátního semináře NRP.* Brno: Triada.
22. Skružná G. (2014) *Prarodiče znovu rodiči* (Diplomová práce). Brno: Masarykova Univerzita
23. Tolknerová D. (2013). „Kontakt dětí s vlastními rodiči a příprava na ně“. *Průvodce náhradní rodinnou péčí.* 6/2013, s. 5-6.
24. Zvonařová M. (2012). „Příklady problémů ve vztazích mezi generacemi v rodinách s týraným, zneužívaným nebo zanedbávaným dítětem.“ *Sociální práce/ Sociálnápráca.* č. 4/ 2012, s. 7-10.

Zákony

25. *Zákon 101/ 2000 Sb. O ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů,* dostupné z: Codexis [cit. 12. 1. 2016].
26. *Zákon 359/ 1999 Sb. O sociálně právní ochraně dětí,* dostupné z: Codexis, [cit. 16. 11. 2016].
27. *Zákon 89/ 2012 Sb. Občanský zákoník,* dostupné z: Codexis [cit. 4. 1. 2016].

Počet znaků bez mezer (včetně mezer): 90 875 (107 256)